

ԻՆՔՆԻՇԻԱՆ ԱՊՐԵԼՈՒ ԶՐԱՍԱՅԱԿԱՆԸ

1991-ի սեղսենբերով սկզբնավորվեց Հայոց նորագույն Պետականությունը: Պատերազմ, արտագաղթ, օտար արժեքների ներխուժում, ժողովրդի բարոյալիում... բայց եւ վերանվաճված Հայրենի հողակտոր, թուրքաթափված Հայաստան Պետություն-այսուրէս նշանավորվեց մեր Պետականության ծնունդը:

Այն, որ ազգերի հոգեվարձն սկսվում է նրանց անկախ աուրելու կամփի թուլացմամբ, թէ որեւէ ժողովրդի իրական անկախության նախադայմանը նրա հոգեբանական անկախությունն է ինֆնիճխան աուրելու իր ներփն մղումը, վաղուց ադացուցված է ազգերի Պատմությամբ: Որ ոչ թէ օտարի բարեհաճությամբ, այլ սեփական արյունով, արցունքով ու ֆրսինֆով է կառուցվում անկախ Պետականության շենքը, սա՛ էլ հաստատագրված է Պատմությամբ իբրեւ օրինաչափություն:

Սակայն ցավով Պիսի արձանագրել, որ հայության հիմնական մասի մոտ անկախության կամ ինֆնիճխանության գաղափարն առ այսօր չի դարձել հոգու Պատհանջ: Այս տարիներին մեր ֆաղափական եւ մտավոր ընտրանին չարեց անհրաժեշտ անկախության գաղափարը հայության համար իրադէս կենսատու դարձնելու:

Իսկ այս ընթացքում Հայաստանի կախվածությունը համաճխարհային տարաբնույթ կառույցներից մեծացավ, եւ շատերը մոռացան, որ ազգի հավափական կամֆն ավելի զորեղ է, ֆան «նոր աճխարհակարգը» սահմանողների ցանկությունները: Մոռացան, որ աճխարհում ոչ ոֆ չի փորձելու մեզ աջակցել, եթէ առաջնորդվենք միայն հզորների կամֆր կատարելու եւ նրանց «բարյացկամությունը» շահելու սկզբունֆով եւ չունենամք սեփական ազատությունը եւ արժանադատվությունը Պատշտանելու վճռականություն:

Եվ ինֆնիճխան աուրելու հրամայականից դրդված մեր

հավաքական գիտակցության մեջ դեռ է վերստին բորբոքել ազգային անկախության գաղափարը եւ ամրագրել, թե *իրական անկախությունը մեզ դեռ հարկ է նվաճել. նվաճել քայլ առ քայլ մեր Հավերժի ճանադարհին օտարից կախվածություններն անընդհատ հաղթահարելով:*

Եվ սա կարող են անել միայն մարդիկ, ովքեր ազգային ինքնահարգանքի զգացում ու հայության աղազայի նկատմամբ անբեկանելի հավաս ունեն:

**ԱՄՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐ
ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ.**

ՌՈՒՄ-ՍԱՌՈՒԴԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դավիթ Հովհաննիսյան

Դասելով վերջին Երջանում Տեղի ունեցող իրադարձություններից կարելի է եզրակացնել, որ Միացյալ Նահանգները լրջորեն վերանայել են իրենց արժանիքները և փոխանակության իրականացման նախորդ Երջանում (Պայմանականորեն սեպտեմբերի 11-ից հետո) հաստատված մոտեցումները: Իրաֆի հարցի առիթով բացահայտված սարձայնությունները Միացյալ Նահանգների եւ «հին Եվրոպայի» միջեւ, ինչպես նաեւ հակաամերիկյան սրամադրությունները, որոնք աննախադեպ ձեւով արժանապատեցնում են թե՛ Պաշտպանության, թե՛ Կառավարության Երջանում, ստիպեցին ամերիկյան վարչակազմին դիմել մի Եւրոպայի դիվանագիտական ֆայլերի, որոնք, էտպես չազդելով ձեւակերպված արժանիքները փոխանակության հայեցակարգերի իրականացման սրամաբանության վրա, այնուամենայնիվ թույլ են տալիս որոշակիորեն եւ նորովի կարգավորել Վաշինգտոնի հարաբերությունները իր գործընկեր-մրցակիցների հետ:

Այս նոր դիվանագիտության դրսեւորումներից ղեկ է հանարել

ա) ամերիկյան նախաձեռնությունը ՄԱԿ-ին Իրաֆում ավելի լուրջ դեր հասկացնելու, ինչպես նաեւ հակաիրաֆյան կոալիցիայի Երջանակներն ընդլայնելու ուղղությամբ,

բ) ամերիկյան հաջող փորձը Հյուսիսային Կորեայի միջուկային ծրագրի հետ կապված խնդիրների լուծման բանակցային գործընթացում այլ Եւրոպայի երկրների ներգրավելու ուղղությամբ, որով ԱՄՆ-ը կարողացավ Տեղից

ժամերից ավելի քան 1000 ժամ, որը վերջին շրջանում դարձել էր (Իրանի հետ միասին) իր ամենալուրջ գլխացավանքը,

գ) Պաղեստինա-իսրայելյան հակամարտության հանգուցալուծման ներկա գործընթացում, որը ստացել է «ճանադարհային ֆարսեզ» անվանումը, երկու համահովանավորների ԱՄՆ եւ ՌԴ կողմից եւս երկուսի ՄԱԿ-ի եւ Եվրամիության ավելացումը (ՄԱԿ-ի հովանին անհրաժեշտ է, որովհետեւ մինչ այժմ Տեղի ունեցած բոլոր բանակցությունները կառուցվել են այս կազմակերպության Անվտանգության խորհրդի ընդունած որոշումների վրա: Եվրամիության մասնակցությունը նույնպես անհրաժեշտ է, քանի որ այն, նախ բանակցություններում չմասնակցելու դեպքում կարող է լուրջ խնդիրներ հարուցել, ինչի հնարավորություններն ունի, առաջընթացը խաղաղության հաստատման մեջ եւ արդեն վաղուց գործնականում մասնակցում է կարգավորման դրոշմին):

Միջոց դարձ է. Պաղեստինացիները, որը Միացյալ Նահանգները դեռեւս մի քանի ամիս առաջ Պաղեստին էր վերցնել միայն իր վրա, ներկայումս բաժանվում է «առաջատար տեղությունների» միջոցով խուսափելով ՄԱԿ-ի գործնական մասնակցությունից:

Սակայն ԱՄՆ արտաքին ֆաղափականության իրականացման նոր միջոցները չեն սահմանափակվում միայն հավաքական Պաղեստինացիության կիրառման սկզբունքով, որի անուշտ, ամենավառ եւ տղավորիչ իրացումը կաղված է Իրափ սարածում գործող կողմից իրական մասնակցից անդամների շրջանակի ընդլայնման հետ: Չնայած նրան, որ բազմաթիվ երկրների մասնակցությունը զուտ ձեւական բնութ ունի, սակայն կողմիցիայի կազմը անժողովրդեւ ընդլայնվում է, իսկ դրա հետ միասին Պաղեստինացիության կրողների: Միացյալ Նահանգները, իր ժողովրդականությունը չվայելող ֆաղափականությանը մասնակցից դարձնելով մի շարք այլ երկրների, այդ թվում եվրոպական, շարունակում է նաեւ «նոր

եւ հին Եվրոպայի» միջեւ հակասությունների սրմանն ուղղված ֆաղափական գիծը, որը ներկայումս ավելի է կարեւորվում, քան որ Ֆրանսիան եւ Պերմանիան շարունակում են հակադրվել Վաշինգտոնի դիրքորոշմանը լուրջերով, որ Իրաքի վերականգնումը եւ ֆաղափական վերակառուցումը հարկավոր է իրականացնել ՄԱԿ-ի հովանու ներքո: Հարկ է նշել, որ այս երկու երկրները եւ նրանց եվրոպական կողմնակիցները հրաժարվել են ստորաբաժանումներ ուղարկել Իրաք հիմնավորելով այս ֆայլը նրանով, որ նրանց հարմար էր չեն գտնում դնել իրենց զինվորականներին ամերիկյան միանձնյա հրամանատարության տրամադրության տակ:

* * *

Որքան կարելի է դառնել իրադարձություններից Վաշինգտոնը կիրառում է նաեւ դիվանագիտական մեկ այլ միջոց, որը կարելի է բնորոշել որպես ֆունկցիաների քաժանման սկզբունք: Այն առավել ցայտուն է երեւում Սաուդական Արաբիայի հետ կապված խնդիրներում եւ դրա ֆոնի վրա ռուս-սաուդական նոր հարաբերություններում:

Սեպտեմբերի 11-ի ողբերգությունից հետո ամերիկյան մի շարք ազդեցիկ վերլուծական կենտրոններ, ֆաղափական գործիչներ, հեղինակավոր ամսագրեր եւ թերթեր իսլամական ծայրահեղական խմբավորումներին հովանավորելու եւ ուղղակիորեն ահաբեկչությունը խրախուսելու մեջ Սաուդական Արաբիային մեղադրող զեկույցներ եւ հոդվածներ հրատարակեցին:

Դրանցից հասկալիք մեծ ազդեցություն ունեցան «Ռենդ Կորոտրեյչը» հայտնի վերլուծական հաստատության ԱՄՆ-ի կառավարությանը ներկայացրած զեկույցի 2002թ. օգոստոսի 6-ին հրատարակված հասկածները: Այս հրատարակման մեջ տեղ էին գտել նյութեր, որոնց հիման վրա Սաուդական Արաբիայի կառավարությունը մեղադրվում էր «Ալ-Կաիդայի» հետ ունեցած կապերի մեջ, իսկ Միացյալ Նահանգների կառավարությանն

առաջարկվում էր դահանջել սառուղիներից դադարեցնել իրենց օժանդակությունը միջազգային մուսուլմանական ահաբեկչական ցանցերին: Այս դահանջը մերժելու դեմքում առաջարկվում էր ամերիկյան զինված ուժեր մտցնել սառուղական նավթային դաշտեր, իսկ ամերիկյան բանկերում բացված սառուղական հաշիվներում եղած գումարները սառեցնել:

2003թ. օգոստոսի 18-ին «Վաշինգտոն փոստ» թերթում հրատարակվեց ԱՄՆ Սենատի իրավական հանձնաժողովի ահաբեկչության, սեխնոլոգիաների եւ կառավարական ինֆորմացիայի ենթահանձնաժողովի նախագահ, Հանրադատական կուսակցության ներկայացուցիչ Ջոն Զիլի եւ իրավական հանձնաժողովի անդամ, Ժողովրդավարական կուսակցության ներկայացուցիչ Չարլզ Շումերի հոդվածը, որտեղ ուղղակիորեն ասվում էր, որ Սառուղական Արաբիայի իշխող ընթացիկը ՝ Տասնամյակներ շարունակ երկակի խաղ է վարել Միացյալ Նահանգների հեռ ձեւանալով նվիրված դաշնակից, սակայն իրականում կիսելով վահաբականության գաղափարները եւ ֆինանսադես ու կազմակերպչորեն օժանդակելով «Ալ-Կաիդային» եւ նման այլ կազմակերպությունների, որոնց նդասակն է ոչնչացնել ամերիկյան հասարակությունը: Թագավորական ընթանիկը թույլ է սվել, որ երկրի բոլոր կրոնական, կրթական եւ մշակութային հասարակությունները ղեկավարվեն վահաբականների կողմից: Սենատորների հոդվածում նշվում է, որ իրենց ենթահանձնաժողովը լսումներ է կազմակերպել այս կրոնական «աղանդի» գործունեության վերաբերյալ եւ եկել այն եզրակացության, որ այն իրենից ներկայացնում է «*իսլամի էֆսրեմիսական անհանդուրժողական տարածակը, որը ոչ միայն փնդվում է վասաբանում է այլ կոնֆեսիաները, այլ նաեւ ձգտում է կրոնական ոլորտից դուրս մղել իսլամի խաղաղ հետեւորդներին, որ վահաբականությունը օգտագործում է մզկիթները եւ մեդրեսեները, որդեսսգի երիտասարդներին դաստիարակի հրեաների, քրիստոնյաների եւ ավանդական մուսուլմանների*

նկատմամբ ասելության ոգով: Նրա նդասակն է համաժխարհային իժխանությունը եւ իր թժնամիների ոչնչացումը»:

Կարելի է վկայակոչել մի շարք այլ ելույթներ եւ հոդվածներ, որոնք գրվել են նույն ոգով: Հասկանալի է, որ նման իրավիճակում Սոփիակ տունը չի կարող շարունակել իր ավանդական ֆաղափականությունը Սաուդական Արաբիայի նկատմամբ, քանի որ հասարակական կարծիքը ակնհայտորեն դեմ է ահաբեկիչներին հովանավորողների հետ ռազմավարական դաժինֆի սրամաքանությունից բխող հարաբերություններ դադարեցնել: Նախագահ Բուժն արդեն իսկ լրջորեն վնասեց իրեն ահաբեկչության մասին իր զեկույցից հանելով Սաուդական Արաբիային վերաբերվող մի քանի քասնյակ էջերից բաղկացած մասը:

Սակայն ներկա իրավիճակում Միացյալ Նահանգները չի կարող հրաժարվել այդ ռազմավարական դաժնակցի հետ հարաբերություններից, քանի որ իր առջեւ դրել է մի չափազանց բարդ խնդիր՝ միանձնյա հսկողության քակ վերցնել Միջին Արեւելիի նավթային դաժարները, ինչը, հաժվի առնելով եվրոդական սնտեսությունների կախվածությունը աժխաջածնային մասակարարումներից, թույլ կսա ամերիկացիներին հաղթող դուրս գալ հասունացող աժխարհաֆաղափական հակամարտության մեջ:

* * *

Այս ընթացքը նժանավորվեց մի աննախադեղ իրադարձությամբ: Առաջին անգամ դաժտոնական այցով Մոսկվա ժամանեց սաուդական այնդիսի բարձրասիժան այր, ինչդիսին թագաժառանգ Աբդալլահն է: Հարկ է նժել, որ չնայած հորհրդային Միությունը եւ Սաուդական Արաբիան դիվանագիսական հարաբերություններ են հասսասել դեռեա 1926թ., նորմալ հարաբերություններ այս երկու դետությունների միջեւ գրեթե չեն եղել, իսկ Երկրորդ համաժխարհային

դաժանաբանական նախօրեին սառեցվեցին նաև դիվանագիտական հարաբերությունները: Սառուղական Արաբիայի ընդգծված հակակոմունիստական ուղղվածությունը, խորհրդային ֆալսականությունը Եմենում եւ Աֆղանստանում անանցանելի դաժանեցնեց էին դրել փոխադարձ հարաբերությունները բարելավելու բոլոր ջանքերի առջեւ:

Դիվանագիտական հարաբերությունները վերահաստատվեցին միայն Քուվեյթի դաժանաբանական, երբ երկու երկրներն էլ հակաիրաքյան դաժանեցնեցին, սկսեցին իրական բարելավում այս անգամ եւս սեղի չունեցավ. շուտով սկսվեց չեզնական դաժանաբան, եւ կողմերը նորից հայտնվեցին բարիկաղների սարբեր կողմերում:

Մոսկվային մտախոգում էր (դժվար է ենթադրել, որ ներկայումս այդ մտախոգության մասին կարելի է գրել անցյալ ժամանակով, սակայն ռուսական դաժանաբանական ՉԼՄ-ը հենց այդպէս են ներկայացնում հարցը) Ռուսաստանի եւ ԱՊՀ մյուս երկրների սարածում սառուղական սարբեր ֆինանսական կառույցների կողմից վահաբական կենտրոնների ստեղծումը եւ օժանդակումը: Բացի այդ, չնայած սառուղական դաժանաբանական մարմինները միշտ հայտարարել են, որ Չեչենիայի խնդիրը Ռուսաստանի ներքին խնդիրն է, ռուսական մամուլը բազմիցս չեչեն զինյալներին սառուղական օժանդակության մասին վկայող փաստեր է հրադարակել:

Սառուղական Արաբիան, իր հերթին, երբեք առանձնադէպ չի վստահել Մոսկվային: Հասկադէպ նրանց մտախոգել են ռուս-իրանական հարաբերությունները եւ ՌԴ իշխանությունների ջերմ վերաբերմունքը Սադամ Հուսեյնի նկատմամբ:

Այս երկկողմանի անվստահությունը հաղթահարելուն էր ուղղված կողմերի այնպիսի փայլը, ինչպիսին էր, օրինակ, Սառուղական Արաբիայի մուֆթի եւ Ուլեմների խորհրդի նախագահ Աբդ ալ-Ազիզ աւ-Շեյխի ահաբեկչությունը դաժանաբանական հայտարարությունը: ՌԴ նախագահ Վ.Պուտինը, իր հերթին, Մալայզիա կատարած այցելության ընթացքում

հանդես եկավ մի աննախադեռ հայտարարությամբ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպություն Ռուսաստանի ընդունվելու մտադրության մասին: Այս հայտարարության նրա համար էր ցույց տալ, որ Մոսկվան գիտակցում է իր դարձականությունները Ռուսաստանի ֆաղափարի հանդիսացող մուսուլմանների նկատմամբ եւ համարում է իրեն իսլամական աշխարհի մի մաս:

Մոսկովյան հանդիպումը, դասելով ՋԼՄ նյութերից, անցել է շատ հաջող: Կողմերը բազմաթիվ դայնամավորվածությունների են հասել, ինչը շատ կարեւոր է, քանի որ թույլ է տալիս նավթի գնազոյացման համատեղ ֆաղափարականություն ձեւավորել, սակայն շատ ավելի կարեւոր է հենց սաուդական թագաժառանգի դաշնակցական այցի փաստը:

Կասկած չի հարուցում այն, որ թագաժառանգ Աբդալլահի դաշնակցական այցը Մոսկվա համաձայնեցված է եղել ամերիկացիների հետ: Որքան էլ որ կողմերը խոսեն հարաբերությունների անբարեհաջող ընթացքի մասին, այդ հարաբերությունների ներքին էներգիան այնքան մեծ է, իսկ բազմաթիվ կաղերը այնքան ճյուղավորված, որ սաուդական արժաբեռն ֆաղափարականությունը դարձադիր համաձայնեցվում է Վաշինգտոնի հետ:

Թագաժառանգ Աբդալլահը, գործող թագավորի հիվանդության դաշնառով, 1996-ից հանդիսանում է Սաուդական Արաբիայի փաստացի ղեկավարը: Դեռ մինչ այդ նա հայտնի էր որպես դրամերիկյան ֆաղափարական գծի համոզված կողմնակից: Նրա կաղերը ամերիկյան ֆաղափարական խստբլիզմենտի հետ ավանդական են եւ խոր արմատներ ունեն: Վստահաբար կարելի է ասել, որ որեւէ ֆաղափար ցնցում կամ հարաբերությունների մեջ ի հայտ եկած խնդիրներ չեն կարող ազդել սաուդական ղեկավարի վերը նշված դիրքորոշման վրա: Միաժամանակ Մոսկվա կատարած այցի վերաբերյալ բոլոր մեկնաբանությունները ընդգծում են, որ այն յուրատեսակ

դասասխան հանդիսացավ Միացյալ Նահանգների Սառուդական Արաբիայի նկատմամբ ֆաղափականության փոփոխմանը:

Մեր քննակետից այս այցը եւս մի վկայություն է այն իրողության, որ Միացյալ Նահանգները, մտահոգվելով արագորեն աճող հակաամերիկանիզմից, որի ֆաղափական դրսեւորումները հղի են լուրջ հետեւանքներով, որոշակի փոփոխություններ է մտցրել իր կողմից կիրառվող միջոցների զինանոցի մեջ: Ղեկավարվելով «*Ֆրանսիային դասժել, Գերմանիային անտել, Ռուսաստանին ներել*» կարգախոսով ամերիկյան վարչակազմը փորձում է ֆունկցիաների բաժանման միջոցով թեթեւացնել իր բեռը, օգտագործելով Ռուսաստանի որդես նվեր, Սառուդական Արաբիայի հետ հարաբերությունների բարելավումը (ռուս-սառուդական հարաբերությունների բարելավումը կարող է ոչ միայն բազմամիլիարդ ներդրումների հոսք աղանդել Մոսկվայի համար, այլ նաեւ հնարավորություն սալ, որդեսզի երկու խոշորագույն նավթ արտադրող երկրները համագործակցեն համաշխարհային նավթային շուկայում արտահանվող նավթի ծավալների եւ գնի չափերը սահմանելու հարցում: Բացի այդ, այս դաստիարակյալ այցը ցուցադրական նշանակություն ունի Ռուսաստանում գործող իսլամական ծայրահեղականների եւ անջատողականների համար): Ի դասասխան, Ռուսաստանը դեմ է իրականացնի ԱՄՆ-ի հետ ձեռք բերած դայնամավորվածությունները աշխարհի սարբեր սարածաշրջաններում կորդինացված ֆաղափականություն վարելու, գործընթացները հսկելու, ֆաղափական եւ սնտեսական գլոբալ նշանակության հարցերում միասնական դիրքով հանդես գալու վերաբերյալ: Միաժամանակ, Ռուսաստանը ստիոված է ընդունել որդամերիկյան դիրքորոշում, ինչը չի կարող հետագայում չազդել արեւմտեւրոդական գործընկերների հետ իր հարաբերությունների վրա: Միացյալ Նահանգները օգտագործելու է այն հեղինակությունը եւ ազդեցությունը, որը Ռուսաստանը դեռ դասիդանել է արաբական աշխարհում

ամերիկյան ռազմավարական ծրագրերի իրականացման համար: Չի բացառվում, որ ռուս-սաուդական հարաբերությունների բարելավումը այն գիտն է, որը վճարվում է Մոսկվային Իրանի հետ իր հարաբերությունները սառեցնելու համար:

Բոլոր դեպքերում, հարկ է արձանագրել, որ ամերիկյան արժափն ֆաղափականությունը եւ դիվանագիտությունը, արձագանքելով ստեղծված նոր լայնամեծ գործելակերպը փոխելու հրամայականին, նոր միջոցներ են օգտագործում իրենց ռազմավարական ծրագրերի իրականացման համար: Այս իրողությունն իր ազդեցությունն է թողնում ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների վրա, ինչը անհրաժեշտ է հաշվի առնել Հայաստանի արժափն ֆաղափականության ծրագրման եւ իրականացման ընթացքում:

ԻՐԱԶՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Գազիկ Տեր-Հարությունյան

Արդեն երկար ժամանակ է, ինչ իրաֆյան թեման չի իջնում ամենաճարճեր բովանդակության եւ ուղղվածության հրահարակությունների էջերից: Համարում եմ, որ Իրաֆի գրավումն ու Սադան Հունեյնի սադալումը «Մեծ Մերձավոր Արեւելք» նախագծի իրականացման կարելուր օղակներից է:

Ժանրերի խառնում

Այսօր Միացյալ Նահանգների զինված ուժերի 150 հազարանոց համակազմի առկայությունն Իրաֆում խոսում է այն մասին, որ Սադանի «գահընկեցությունը» սոսկ բազմաբայլ աշխարհաբաղաբաբական կոմբինացիայի սկիզբն է: Պեճք չէ շաս խորաթափանց լինել, որդեսզի չմսածել հաջորդ դասերազմի մասին (օրինակ Իրանի դեմ): Համենայն դեդս դրա համար, զուս ռազմական ճեսանկյունից, ստեղծված են եւ շարունակում են ստեղծվել (այստեղ նկասի է առնվում Ադրբեջանում ամերիկյան զորիի հմարավոր սեղակայումը) բավական նդասավոր դայմաններ:

Միաժամանակ, Իրաֆում սեղաբաշխված զորերը կարծես թե երկակի նշանակություն ունեն: Այժմ, ռազմական ուժի օգնությամբ, այդ երկրի հասարակությունում ազասականության եւ ժողովրդավարության հիմները դնելու համարձակ փորձարկում է անցկացվում: Սակայն Եվրոդայում Ռայխի կան Աֆղանսանում ԽՍՀՄ փորձը ցույց է սալիս, որ ժողովրդի կյանքում ինչ-որ բան խախտվում է, երբ բաղաբային փողոցներով անցնում են ուրիշի սանկերը թեկուզեւ ամենաժողովրդավարական նդասակներով: Այդդիսի իրադությունում ժողովրդի մեջ արթնանում է հիմնական բնազդը ազգայինը, եւ նա անընկալունակ է դառնում ցանկացած գաղափարախոսական

դիրեկտիվի նկատմամբ: Աշխարհաֆաղափականության եւ աշխարհագաղափարախոսության ժանրերի նման խառնուրդ լրացուցիչ բարդացնում է ամերիկացիների եւ, առաջին հերթին, Իրաֆի ժողովրդի վիճակը: Նկատենք, որ իրականում նոր գերկայսրության մշակութաֆաղափակրթական դաշարները չաֆազանց սակավ դուրս եկան սեղի բնակչությանն իր կողմը գրավելու համար:

Բու՛ւ՛ւ՛ւ՛ վարչակազմը այս ֆակուլային իրավիճակից դուրս գալու ելքը սեսավ հոգսը ուրի՛ւ՛ ռուերին ֆոխադրելու մեջ: Այդ նդասակով որո՛ւ՛վեց «վերակենդանացնել» ՄԱԿ-ը եւ ներգրավել նրան հեսդասերազմյան Իրաֆի կառուցման գործում: Հարցադրումը բնական աշխուժությունն առաջացրեց Իրաֆի գրավման հարցով ամերիկացիներին ընդդիմախոս Ֆրանսիայի եւ Պերմանիայի մոտ. նրանք գտան, որ ԱՄՆ կողմից իրենց առաջարկված մասնակցության ձեւը լավագույնը չէ: Մյուս ընդդիմախոսը Ռուսաստանը, ԱՊ նախարար Իգոր Իվանովի շուրթերով խրախուսեց ամերիկացիներին «հեսդասերազմյան Իրաֆի կառուցմանը ՄԱԿ-ին մասնակից դարձնելու գործում ցուցաբերած ձկունության համար»: Սակայն ռուսները նախագծի աջակցման այլ նշաններ դեռ ցույց չէին սվել: Ժնեւում ՄԱԿ-ի Անվսանգության խորհրդի անդամների ոչ դաշոնական հանդիղման ժամանակ Միացյալ Նահանգների դեսֆարսուղար Քոլին Փաուլերը խոսովանեց, որ «սարաձայնությունները շաս են» եւ հայտարարեց, թե ինքը համաձայն է կարձագույն ժամկետում իշխանությունն Իրաֆի ժողովրդին ֆոխանցելու գաղափարի հես, ինչը եւ հանդիսանում է նրա ընդդիմախոսների հիմնական դահանջը:

«Պասերազմը դեսֆ է շարունակվի»

Մինչդեռ, երբ այս սարվա մայիսի 1-ին «Աբրահամ Լինկոլն» ավիակրի սախսակամածի վրա ԱՄՆ նախագահ Ջորջ Բու՛ւ՛ւ՛

հանդիսավորությամբ հայտարարեց Իրաֆի դեմ ղախտագրման հաղթական ավարտի մասին, ամերիկյան շահ լրացվածի շնորհիվ գնահատեցին դա որդես 2004թ. ընտրության լավ սկիզբ: Ենթադրվում էր, որ ընտրությունները կանցնեն «ազգային անվանագրության խնդիրների լույսի ներքո»: Իսկ նախագահին մոտ կանգնած, հանրապետականների գլխավոր ֆաղստիստը Կարլ Ռոուլը արտահայտեց այն ոգով, թե «ղախտագրման ղեկ է շարունակվի, թեև ուր համար, որ սեփական բնակչությունը հսկողության տակ ղախվի»:

Այսօր թերևս ակնհայտ է, որ նախագահ Բուշը ստիպված է լինելու իր նախընտրական ռազմավարությունում որոշ ուղղումներ մտցնել. գոնե այն մասում, որը վերաբերում է հետախույզության Իրաֆի վերակառուցմանը: Ինչպես հաղորդում են ամերիկյան ՋԼՄ-ը, Իրաֆում ԱՄՆ զավթողական ֆաղստիստության ձախողումները, որոնք Կոնդոլիզա Ռայսի խոստովանությամբ «շահ թանկ են մտնում» (150 հազ. զինվորական համակարգի վրա ամսական միջին հաշվով ծախսվում է \$3-4 մլրդ, իսկ վերջերս նախագահ Բուշը Իրաֆի ավերված ենթակառուցվածքի վերակառուցման համար Կոնդոլիզա ղախտագրման \$75 մլրդ), եւ գործազրկության աճը հանգեցրել են Ջորջ Բուշի վարկանիշի համընդհանուր իջեցմանն ու հակասությունների սրմանը Սոփիակ տանը:

Տեղեկատվական դաշտում արդեն խոսում են Բուշի թիմում հնարավոր ղախտագրությունների մասին: Բնական է, որ առաջին հերթին թվարկվում են Կոնդոլիզա Ռայսի, Դոնալդ Ռանսֆելդի եւ նրա տեղակալ Պոլ Վոլֆովիցի անունները, որոնք համարվում են «Մեծ Մեծավոր Արեւելի» նախագծի գլխավոր գաղափարախոսները: Դեռ հասկանալի է այդ խոսակցությունները հերթական «ֆամիլ» են ընտրություններից առաջ, թե՛ հանրապետականները որոշել են, որ հին թիմն իր գործն արել է եւ կարող է հեռանալ: Բայց բոլոր դեմքերում, ինչպես ասել է Կարլ Ռոուլը, «ղախտագրման ղեկ է շարունակվի»:

ՌՈՒՄ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Սեւակ Սարուխանյան

Հարաբերությունները ժամանակակից Իրանի Իսլամական Հանրապետության եւ Ռուսաստանի միջեւ սկսվել էն դեռ գորբաչովյան շրջանում: 1987 թվականին ԽՍՀՄ ղեկավարությունը առաջ ֆաեց իսլամական հանրապետության հեճ հարաբերությունների լավացման ճեճակեճը, որը միանգամից դրական արձագանգ սճացավ իրանա-իրափյան դաճեճրազմում հյուծված Իրանում:

Երկու ճարի ձգձգված բանակցություններն իրեճն ճրամաբանական արդյունփն հաճան 1989 թվականին, երբ Իրանի նախագահ Ռափսանջանին կաճարեց իր դաճեճոնական այցը Մոսկվա: Այցի ժամանակ սոճրագրվեց ամեճնաճարբեր ոլոճրճներում համագործակցության մաճսին փաճսաթղթերի փաթեթ, որոնցից հաճոկ ուեադրության արժամացավ Իրանի Իսլամական Հանրապետություն ճուկական զեճնփ, մաճնավորա-դեճս, ՄիԳ-29 եւ ՍՈՒ-24 ինփնաթիռներ մաճսակարաբելու դաճյմանավորվածությունը:

Հեճնց 1989 թվականին սկիզբ դրվեց ճազմական ոլոճրճում ճուկա-իրանական համագործակցությանը, որը ամցած 14 ճարիների ընթացփում անընդհաճ եղել է Ռուսաստանի եւ Իրանի միջդեճսական հարաբերությունների ամեճնակեճոճում: «Ռոսոբոռոնեփոճրճի» ճնօրեճն Վ. Կոմարդինի խոսփերով, այսօր Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը ճարեկան ճուկական ձեճոնարկություններից գնում է ճուրջ 300 մլն ամերիկյան դոլարի սդառազինություն: Հաճկանեական է, որ ճուկական սդառազինության մաճսակարարումը իսլամական հանրապետություն ճի դադարել անգաճ 1999 թվականին ճուկա-իրանական հարա-

բերությունների համեմատական սառեցման հետևանքով լայնամասշտաբային իրանի ղեկավարության Չեչնիայում Ռուսաստանի դաշնային զորքերի սկսած հակահարձակական գործողությունների խիստ ֆինադասմամբ (իրանի նման մոսկովում Չեչնիայի հիմնախնդիրն ռուս բանակ լայնամասշտաբային էր իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության մասնակից երկրների մեծ մասի ճնշմամբ): Այս տեսակետից հետաքրքիր է այն, որ չեչնական երկրորդ կամրանիայի հենց ամենասկզբին իրանի նախագահ խաթամին Կովկասում ծավալված իրադարձությունները բնութագրել էր որպես Ռուսաստանի ներքին գործ, ինչն առաջ էր բերել երկրի հոգեւոր իշխանության բողոքը:

2000 թվականին իրանի իսլամական Հանրապետություն լուրջապես այց կատարեց Ռուսաստանի Պետական դումայի լուրջապես լուրջապես բաղկացած դումայի մահմեդական լուրջապես լուրջապես: Այս ֆայլը մի շարք ամերիկյան վերլուծաբանների կարծիքով կազմակերպված է եղել ՌԴ նախագահ Վ.Պուտինի միջնորդությամբ եւ նույնպես է ունեցել համոզել իսլամական հանրապետության ղեկավարությանը, որ Մոսկվան երբեք նույնպես չի ունեցել գրոհայիններից զատ հետադարձել Ռուսաստանի մահմեդական բնակչությանը: Մոսկվայի նման բացառություններն ավելի քան բավարար էին իրանի ղեկավարությանը Ռուսաստանի կովկասյան ֆաղափականության ֆինադասության լրիվ դադարեցման համար: Ռուսաստանի դումայի մահմեդական լուրջապես լուրջապես այցին հաջորդեց լուրջապես լուրջապես նախարար Ս. Իվանովի այցը, որը, ըստ իրանի լուրջապես լուրջապես ղեկավար Ալի Շամխանիի, «նույնպես լուրջապես լուրջապես լուրջապես լուրջապես երկարաժամկետ հարաբերությունները ռազմական, լուրջապես լուրջապես եւ անվտանգության ոլորտներում»:

2001 թվականի մարտին իրանի նախագահ Մոհամադ խաթամիի Մոսկվա կատարած այցի ժամանակ Ռուսաստանի Դաշնությունում իրանի իսլամական Հանրապետության ղեկավար Մեհդի Սաֆարին տեղեկացրեց, որ հեռանկարում

Իրանը հույս ունի Ռուսաստանից գնել ընդհանուր առմամբ շուրջ 7 մլրդ ԱՄՆ դոլարի սղառազինություն:

Ռուսաստանի նախկին արտաքին գործերի նախարար Եվալդ Մարտինովը 2001 թվականի մարտին Խաբաթի Ռուսաստան կասարած այցը բնութագրեց որդես կարտուրագույն իրադարձություն Թեհրանի Եվ Մոսկվայի հարաբերությունների դասնության մեջ:

Սեդեմբերի 11-ի ահաբեկչական ակցիան գրեթե ոչ մի ազդեցություն չունեցավ ռուս-իրանական հարաբերությունների հեսագա զարգացման վրա, չնայած նրան, որ ամերիկյան կողմը Իրանը նսեց այն երկրների շարքում, որոնք կարող են մասնակից լինել ահաբեկչության կազմակերմմանը: Ընդհակառակը, հոկտեմբերի 1-5-ը Իրանի Եվ Ռուսաստանի ներկայացուցիչների կողմից ստորագրվեց ռազմասեխնիկական համագործակցության գրեթե բոլոր ոլորտներն ընդգրկող միջկառավարական դայմանագիր:

Բանակցությունների արդյունքում ձեռք բերված դայմանավորվածությունը այն մասին, որ Իրանը Ռուսաստանից գնելու է սարեկան առնվազն 300 մլն դոլարի սղառազինություն, ավելի քան անհանգստացրեց ամերիկյան կողմին, որը մսահոգություն հայնեց առ այն, որ համաձայնագրում ընդգծված չէ, թե կոնկրեթ ինչ սղառազինություն է Ռուսաստանը վաճառելու Իրանին: Ռուսաստանի Դաշնության դաշտանության նախարար Ս. Իվանովի խոսքերով համաձայնագիրը նախասեսում է «միմիայն դաշտանության համար նախասեսված զինասեսակներ»:

Համագործակցությունը միջուկային էներգիայի ոլորտում

Իրանի միջուկային ծրագրի սկիզբ է հանդիսանում 1974 թվականը, երբ Մոհամեդ Փեհլևիի հրամանով սսեղծվեց Իրանի ասոնային էներգիայի կազմակերդությունը (ԻԱԷԿ): Մինչեւ 80-

ականների կեսերը Իրանում նախատեսվում էր կառուցել 23 միջուկային ռեակտորներով էներգետիկ ցիկլ: 1979 թվականի իսլամական հեղափոխությունից հետո Իրանի միջուկային ծրագիրը կանգ առավ՝ Պայմանավորված ծրագրի գլխավոր հովանավորներ եւ կասարողներ ԱՄՆ, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի հետ հարաբերությունների վատթարացմամբ: Միջուկային ծրագիրը վերսկսվեց 1980-ական թվականների կեսերին, երբ Իրանը աջակցության խնդրանքով դիմեց Բրազիլիային, Արգենտինային, Չնդկաստանին, Իտալիային, Բելգիային, Գերմանիային եւ մի քանի այլ երկրների, որոնց բոլորի կողմից ստացավ բացասական դասասխան: 1990-ական թվականների սկզբին Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը դիմեց Ռուսաստանի եւ Չինաստանի կառավարություններին, ինչի արդյունքում Ռուսաստանի կառավարության հետ ձեռք բերվեց Պայմանավորվածություն Բուլեթում ասոմային էլեկտրակայանի կառուցման մասին, որի շինարարությունը շարունակվում է առ այսօր: Բուլեթի ասոմակայանի կառուցումը նախատեսվում էր ավարտել 2003-ի վերջին, սակայն շինարարական աշխատանքները հետաձգվել են առնվազն մինչեւ 2005-ի սկիզբը: Սրա դասճառները զուտ սեխնիկական են, քանի որ ռուս մասնագետները ստիպված էին ահագին ժամանակ ծախսել Բուլեթի կիսակառույց, բարոյադեղ եւ ֆիզիկադեղ հնացած շինությունների արդիականացման վրա (Բուլեթի ասոմակայանի շինարարությունը սկսվել է դեռ Երկրի օրոք, սակայն ծրագրի կասարող գերմանական Siemens կոնցեռնը իսլամական հեղափոխությունից հետո հրաժարվել էր շարունակել ասոմակայանի շինարարությունը):

Միջուկային էներգիայի բնագավառում ռուս-իրանական համագործակցության ակտիվ Երջանի սկսման առաջին իսկ դրանից ԱՄՆ կողմից հնչեցին ենթադրություններ այն մասին, որ այդ համագործակցությունը կարող է հանգեցնել Իրանի Իսլամական Հանրապետության կողմից միջուկային զենքի ստեղծմանը: Հարկ է նշել, որ ամերիկյան կողմի նմանատիպ

հայտարարությունները անհիմն չէին, հաշվի առնելով Ռուսաստանի նախագահ Բ.Ելցինի 1995 թվականի հայտարարությունը, որ «միջուկային ոլորտում ռուս-իրանական համագործակցությունը իր մեջ ներառում է որոշ ռազմական բաղկացուցիչներ»: Ընդհանրապես 90-ական թվականների կեսերի Ռուսաստանի ղեկավարների հայտարարությունները միջուկային ոլորտում ռուս-իրանական համագործակցության մասին լի էին իրարամերժ Տեսակետներով: Սա մեծ մասամբ վերաբերում է ՌԴ ասոմային էներգիայի նախարարության ղեկավարներ Միխայլովի, իսկ հետո նաև Ադամովի ԱԳՆ-ի Տեսակետից սարքավորվող մոստեցումներին միջուկային ոլորտում ռուս-իրանական համագործակցության հնարավոր սահմանների մասին: Մասնավորապես, որոշ ամերիկյան վերլուծաբաններ գտնում են, որ հենց Միխայլովն էր այն անձնավորությունը, որն առաջարկում էր ռուս-իրանական միջուկային ոլորտում համագործակցությունը սարածել նաև ռազմական ոլորտի վրա:

Ինչեւէ, Վ.Պոլիսինի Ռուսաստանի Դաշնության նախագահ ընտրվելուց հետո Ռուսաստանի ղեկավարությունը ցուցաբերում է հսակ մոստեցում Իրանի հետ միջուկային ոլորտում հարաբերությունների սահմանների մասին, որը կարճ կարելի է բնութագրել որպես «լայնածավալ համագործակցություն խաղաղ ասոմի ոլորտում»:

ՊեՏբ է նեւել, որ Ռուսաստանը երբեք Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ իր հարաբերությունները չի դայնամավորել ԱՄՆ հետ հարաբերությունների լավացմամբ եւ վաճառացմամբ: Այս Տեսակետից հասկանալի է Կրեմլին մոս կանգնած Բաղաբաղե Ս. Կարագանովի 2003-ի մայիսին հնչեցրած Տեսակետը, որ «անգամ եթե ԱՄՆ-ը Ռուսաստանին առաջարկի ֆինանսական եկամուսների այլընտրանային սարքերակներ, միեւնույն է, միջուկային ոլորտում ռուս-իրանական համագործակցությունը անդայնանորեն կեարունակվի»:

Հետաքրքիր է Ռուսաստանի միջուկային էներգիայի նոր նախարար Ռումյանցեի այս արհի մի ֆանի անգամ արած հայտարարությունը, որ Ռուսաստանը բազմիցս առաջարկել է ԱՄՆ ղեկավարությանը մասնակից լինել Բուլետի ասոնակայանի կառուցմանը հաշվի առնելով, որ առաջին էներգաբլոկի կառուցումից հետո կսկսվի եւս 5 բլոկների կառուցումը: Ըստ նախարարի ամերիկյան կողմը դեռ մտրումների մեջ է:

Միջուկային ոլորտում ռուս-իրանական համագործակցության շարունակումը ղառտղանող ռուս մասնագետները բերում են համագործակցության արդարացման եւ խորացման 4 հիմնական ղառճառներ.

1. այն թույլ է սալիս վերահսկել Իրանի միջուկային ծրագիրը,
2. այն ձեռնտու է Ռուսաստանին սնտեսական տեսակետից,
3. Իրանը չի խախտում միջուկային զեմֆի չտարածման մասին ղայմանագիրը,
4. Իրանը հանդիսանում է Ռուսաստանի ռազմավարական գործընկերը:

Սիսալ կլիներ մտածել, որ Ռուսաստանը ռահագրգռված է, որղեսզի Իրանը վերածվի միջուկային զեմֆ ունեցողղղեսության: Հաշվի առնելով այն, որ ըստ Բուլետի ասոնակայանի կառուցման մասին համաձայնագրի, Ռուսաստանն իմֆն է միջուկային վառելանյութ մասակարարելու Իրանին եւ իմֆն է կատարելու միջուկային թափոնների արտահանումը իսլամական հանրաղեսությունից, աղա կարելի է հասկանալ, որ Մոսկվան առավելազույն չափով ցանկանում է վերահսկել Իրանի միջուկային հետազոտությունները:

Ձննելով ամերիկյան փորձագետների հողվածները գալիս ենֆ եզրակացության, որ ԱՄՆ-ը ներկաղղա հին ամենից ռաս անհանգստացած է Իրանին S-300 հակաողային եւ 280 կիղմետր հեռաձգությամբ հակածովային կայանների վաճառֆով: Վերջինս կարող է հարվածի սակղնել Մերձավոր Արելելֆում ԱՄՆ ռազմական ներկայության հիմնական միջոցներից մեկի

ռազմական նավաստրմի անվճանգությունը:

«Հյուսիս-Հարավ» սրանստորային միջանց

90-ականների սկզբից Ռուսաստանի ղեկավարության ուժադրության կենտրոնում է զսնվել երկրի ճանապարհների եւ մայրուղիների վերակառուցման եւ վերակազմակերպման հարցը: «Ռուսաստանի սրանստորային համակարգի մոդեռնիզացիա» Ֆեդերալ նոյասակային ծրագրի մեջ իր կարելուր տեղն է զբաղեցնում «Հյուսիս-Հարավ» սրանստորային միջանց» ծրագիրը մշակված Իրանի Իսլամական Հանրապետության եւ Հնդկաստանի հետ: Նոր սրանստորային միջանցը ղեկ է ձգվի Հնդկաստանից Իրան, Կասպից ծով, Վոլգայով Կենտրոնական Ռուսաստան, ապա Սանկտ Պետերբուրգ:

6500 կիլոմետր ընդհանուր երկարությամբ միջանցը կարող է հանդիսանալ ավելի էժան այլընտրանք Սուեզի ջրանցով բեռների տեղափոխմանը 15-20 տոկոսով էժանացնելով բեռնափոխադրման արժեքը: Անհամեմատ մեծ կարող են լինել միջանցի ստեղծման ֆառաֆական հետեւանմները հաշվի առնելով այն, որ ճանապարհը ուղիղ կաղով կմիացնի միջազգային ֆառաֆականության մեջ կարելուր տեղ զբաղեցնող երեք ղեկությունների Ռուսաստանին, Իրանին, Հնդկաստանին: 2003 թվականի մայիսի 26-ին Ղազախստանի սեմաշի սրանստորային միջանցի ծրագրին միանալու որոշումը, եւ Ռուսաստանի փոխվարչաղեկ Յակովլեւի վերջերս արած հայտարարությունը այն մասին, որ մի շարք եվրողական հեղինակավոր մասնավոր կազմակերպություններ ցանկություն են հայտնել մասնակից լինել միջանցի շահագործման միջազգային կոնսորցիումի ստեղծմանը, ծրագրին իսկաղես ուր տալիս են եվրասիական բնույթ:

Եթե միջանցի ստեղծման գործում ծրագրի ֆառաֆական գաղափարախոսի կարելուրաղույն դերը ղեկականում է

Ռուսաստանին, ադա զուս աժխարհագրական սեսակեցից ծրագիրը երբեք չի կարող իրականանալ առանց միջանցի ամենակենսոնական խաչմերուկում գտնվող Իրանի մասնակցության: Հենց Իրանի կառավարության մոտեցումով է դայմանավորված միջանցի լինել-չլինելու հարցը: Այս հանգամանքը Իրանին դարձնում է ծրագրի իրականացման գլխավոր դերակատարներից մեկը իրար կադելով իսլամական հանրադեսության եւ եվրոդական մի շարք երկրների ազգային շահերը:

Եթե սրան էլ գումարեմք այն, որ իսլամական աժխարհի գաղափարական եւ քաղաքական կարեւորագույն կենսոն Իրանի մասնակցությունը ծրագրին կարող է դա իրականացմանը ներգրավել Միջին Արեւելի մի շարք այլ երկրներ, ադա կարելի է դասկերացնել իսլամական հանրադեսության իսկական դերը ծրագրի կատարման գործում:

Ահռելի կարող է լինել Իրանի օգուսը ծրագրի իրականացումից, մինչեւ իսկ երկրի մասնակի միջազգային մեկուսացման ընդհանրադես վերացումը եւ եվրոդական երկրների հեք լիարժեք սնեսեսական հարաքերությունների հաստատումը:

Բացի այդ, չդեք է մոռանալ, որ գազի ադացուցված դաշարներով իսլամական հանրադեսությունը, Ռուսաստանի Դաշնությունից հեք, աժխարհում զքաղեցնում է երկրորդ սերը եւ այսօր զքաղված է այդ գազը Հյուսիսային Եվրոդա արսահանելու ճանադարհների ոռոնմամք: Հնարավոր է, որ իրանական գազը «Հյուսիս-Հարավ» միջանցի Կասոյան սոռջրյա ճանադարհով կհոսի ոռուսական խողովակաշարեր, իսկ հեքո նաեւ Եվրոդա: Բացառված չէ նաեւ, որ Ռուսաստանը դարգադես գնի իրանական գազը Եվրոդա վերավաճառելու նդասակով, ինչդես, օրինակ, դա արվում է Թուրքմենստանի արքերակում: Սակայն ցանկացած դեդոն «Հյուսիս-Հարավ» միջանցի մի հասվածը հեռանկարում կվերածվի էներգակիրների արսահանման ճանադարհի:

Ինչ վերաբերում է ռուս-իրանական ֆաղափական հարաբերություններին, ադա սրանստորսային միջանցի ստեղծումից նրանք կարող են միայն ավելի ամրանալ եւ երկարաժամկետ ռազմավարական համագործակցության բնույթ ստանալ: Հաշվի առնելով Հայաստանի հասուկ հարաբերությունները այս երկու դեպքերումների հետ կարելի է ենթադրել, որ մեր հանրադեպումը նման համագործակցության հաստատումը միայն օգուտ կբերի:

ԿԱՍՊՅԱՆ ԹՆՋՈՒԿԸ ԵՎ ԻՐԱՆԸ

Սարգիս Հարությունյան

Խորհրդային Միության անկումից ու երկբևեռ աշխարհակարգի փլուզումից հետո ձեւավորվեցին աշխարհաֆաղաֆական նոր սարածաւազաններ, որոնք լուրջ փոփոխություններ մսցրին համաշխարհային ֆաղաֆական գործընթազաներում: Այդդիսի մի սարածաւազան կամ ենթասարածաւազան է Կասպից ծովը եւ նրա աւազակայրը: Նորանկախ երկրների ի հայտ գալը եւ արեւմտյան մի աւազակ երկրների ներթաֆանցումը սարածաւազան լիովին նոր իրավիճակ ստեղծեցին Կասպիցի աւազակ:

Մինչեւ ԽՍՀՄ փլուզումը Կասպից ծովի իրավական ստատուսը կարգավորվում էր Խ. Ռուսաստանի ու Պարսկաստանի (1921թ. փետրվարի 26-ին) եւ ԽՍՀՄ-ի ու Իրանի (1940թ. մարտի 25-ին) միջեւ կնված երկու դայմանագրերով: Համաձայն այդ դայմանագրերի միայն այդ երկու երկրների նավերը կարող էին Կասպից ծովում ազատորեն լողալ եւ գրաղվել ձկնորսությամբ: 1991-ից այս կողմ Կասպիցի իրավական կարգավիճակի աւազակ առաջազան խնդիրներ. վերոհիշյալ դայմանագրերի սուբյեկտներից մեկն այլեւս գոյություն չունեւ, ուստի եւ գոյություն չունեւ Կասպիցի կարգավիճակի իրավական կառույցը:

ԽՍՀՄ փլուզումը ստիղեց մերձկասպյան արդեն հինգ դեռություններին վերանայել ծովի իրավական կարգավիճակը, ֆանգի Ադրբեջանը, Ղազախստանը եւ Թուրմենստանը իրենց չէին համարում խորհրդա(ռուս)-իրանական դայմանագրերի իրավահաջորդ, իսկ մյուս կողմից գերայժմեական դարձալ Կասպիցի ռեսուրսների ահագործման հարցը:

Իրանը, որ XVIII եւ XIX դարերում լուրջ դարսություններ էր կրել Ռուսական կայսրությունից եւ արդյունֆում բազարձակ

գերիշխանությունը Կասպիցում զիջել էր Մոսկվային, լիակատար ժամանակ համարեց մեծացնելու իր ազդեցությունը ծովում:

1992թ. սկզբին Իրանը մերձկասպյան երկրների կոնֆերանսում հանդես եկավ նախաձեռնությամբ, ըստ որի առաջարկվում էր ստեղծել սարածաօճաքանային կազմակերպություն եւ կնքել սարածաօճաքանային համագործակցության մասին մի լայնամասշտաբ, որոնք էլ լիակատար է հանդիսանալիս կասպյան սարաբնույթ խնդիրների կարգավորման մեխանիզմները: Մոսկվան կտրուկ դեմ հանդես եկավ այդ նախաձեռնությանը, քանի որ միջազգային ցանկացած համակարգի հիմնումը Կասպիցում օբյեկտիվորեն սահմանափակելու էր ռուսական ազդեցությունը սարածաօճաքանային գործընթացներում, փոխարենը կաճեր Իրանի ու նորանկախ երեք հանրապետությունների դերակատարությունը:

Սակայն լիակատար էր ասել, որ Կասպից ծովի բաժանման, նրա իրավական կարգավիճակի սահմանման գործում Իրանի ու Ռուսաստանի դիրքորոշումները մեծ մասամբ համընկնում էին: Լինելով Կասպից ծովի երկու ամենախոշոր երկրները Ռուսաստանն ու Իրանը խնդիր ունեին լիակատար սեփական գերակշռությունը արգելելու համար երրորդ ոչ կասպյան ուժի մուտքը սարածաօճաքան: Ըստ էության, այս գործոնով է բացատրվում 1990-ական թթ. առաջին կեսին ռուս-իրանական դիրքորոշումների մերձեցումը կասպյան խնդիրների կարգավորման գործում: 1995թ. սեպտեմբերին Թեհրանում ստորագրված ռուս-իրանական համաձայնագրի հայտարարության մեջ նախ ընդգծվում էր Կասպից ծովի յուրահատկությունը, իսկ այնուհետեւ շեղվում, թե ծովի իրավական ռեժիմի սահմանման եւ ռեսուրսների բաժանման հարցը իրավասու են լուծել միայն մերձկասպյան երկրները միջազգային իրավունքի նորմերին համադասարան: Պետք է ասել, որ ընդհանուր առմամբ վերոհիշյալ դրույթները մինչ օրս էլ ընդունելի են մերձկասպյան բոլոր երկրների համար: Մինչ օրս մերձկասպյան հինգ երկրների

դիրփորձումները համընկել են հետեյալում Կաստիցը լիճ է, եւ նրա վրա են տարածվում վաղօրոք ընդունված որոշումները: Այն չի կարող համարվել միջազգային, ուստի եւ նրա վրա են տարածվում մերձկաստյան երկրների (Ռուսաստան, Ղազախստան, Թուրմենստան, Իրան եւ Ադրբեջան) մոնոպոլիզացումները: Բացառվում է այլ երկր(ներ)ի մասնակցությունը Կաստից ծովի իրավական կարգավիճակի սահմանման գործում: Այնուհետեւ սկսվում են հակասությունները (անգամ հակադրությունները) թելադրված աշխարհափառական մոնոպոլիզացումներով:

Ընդհանուր առմամբ, կաստյան խնդիրների կարգավորման վերաբերյալ մոտեցումներում երկրները բաժանվում էին երկու հիմնական խմբի. երկրներ (Ադրբեջան, Ղազախստան եւ Թուրմենստան), որոնք, իրենց դարձնելով չհամարելով նախկինում կնքված դաշմանագրերով, ձգտում էին ստանալ Կաստիցի «իրենց» բաժինը եւ երկրներ (Ռուսաստան, Իրան), որոնք փորձում էին հնարավորինս դաժնաբերել խորհրդաիրանական դաշմանակցությունները: Հետագայում, Մոսկվայի դիրփորձման փոփոխության դաժնաբեր, երկրների խումբը փոխվեց. Ադրբեջանը, Ռուսաստանը եւ Ղազախստանը, որոնք միմյանց միջեւ եկան փոխադարձ դաշմանակցության եւ Իրանն ու Թուրմենստանը, որոնք մնացին «խաղից դուրս», թեւ վերջինիս դիրփորձումը ոչ միանշանակ է:

Չնայած Իրանի դիրփորձումը Կաստիցի խնդիրների նկատմամբ անցած տարիներին ենթարկվել է փոփոխությունների, սակայն խոշոր հաշվով Թեհրանի վարած գծի տրամաբանությունը մնացել է նույնը: Նախ իսլամական հանրապետությունը հանդես եկավ համաժողովրդային տարբերակի օգտին: Այսինքն Կաստից ծովի համատեղ, հավասար օգտագործում մերձկաստյան բոլոր հինգ երկրների կողմից: Համաժողովրդային սկզբունքներով ընդունելի չէր մնացած չորս երկրների համար, ուստի եւ այն չիրագործվեց: Այնուհետեւ դաժնաբերական Թեհրանը առաջ փառեց Կաստիցը համահավասար հինգ

մասերի բաժանելու գաղափարը (20%), ընդ որում բաժանել թե՛ հասակը, թե՛ ջուրը: Իրանական կողմի նման դիրքորոշումը ունի շատ դարձյալ մասնաճանճեր. հակառակ տարբերակը Կաստիցի բաժանումն է «ցամափից եկող կենսոճանական գծի» սկզբունքի համաձայն, այսինքն ջրային սահմանը հանդիսանալու է մերձկաստյան երկրների ցամափային սահմանների «սրամաքանական շարունակությունը»: Նման դարձյալում Իրանին է բաժին հասնում Կաստիցի սոսկ 13%, այլ կերպ ասած էներգակիրների ամենափոքր քանակը: Պետք է ասել, որ վերջին մի քանի տարիների ընթացքում Իրանը համառոտեցրել էր իր այդ դիրքորոշումը: Դիրքորոշումը, որն ընդունվել էր Իրանի ազգային անվտանգության բարձրագույն խորհրդի կողմից եւ հաստատվել այսօրվա Ալի Խամենեյի կողմից, ի վերջո հանգեցրեց նրան, որ մի շարք իրադարձությունների եւ գործընթացների արդյունքում Թեհրանը հայտնվեց, ըստ էության, փակուղային իրավիճակում:

Նախ, մերձկաստյան այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են Ադրբեջանը եւ Ղազախստանը, որոնց հասկանալի էր առկա են էներգակիրների հարուստ դաշտեր, սկսեցին սեփական հասկանալի շահագործումը (նույնը որոշ ժամանակ անց ակտիվ կերպով ձեռնարկեց Ռուսաստանը): Երկրորդ, Մոսկվայի դիրքորոշման մեջ տեղի ունեցավ էական տեղաշարժ. ռուսական կողմը համաձայնվեց ազգային հասկանալի բաժանել Կաստից ծովը «ցամափից եկող կենսոճանական գծի» սկզբունքի եւ Ղազախստանի նախագահ Նուրսուլթան Նազարբաևի առաջարկած «բաժանում ենք հասակը, ջուրը ընդհանուր է» բանաձեռնի համաձայն: 1998թ. կնքվեց Կաստից ծովի հյուսիսային հասկանալի բաժանման վերաբերյալ ռուս-ղազախական դաշնագիրը, որը լրացվեց 2002թ. մայիսին Պուշինի ու Նազարբաևի միջև կնքված արձանագրությամբ: Մի փոքր ավելի ուշ նույն թվականի սեպտեմբերին Մոսկվայում ստորագրվեց Կաստից ծովի ռուս-ադրբեջանական հասկանալի սահմանազանման մասին դաշնագիրը (Ադրբեջանը նման

դայնանագիր ուներ նաեւ Ղազախստանի հետ): Եվ վերջապես այս տարվա մայիսին Ալմա Աթայում Ռուսաստանի, Ղազախստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ ստորագրվեց եռակողմ մի դայնանագիր Կասպից ծովի հյուսիսային եւ կենտրոնական մասերում զսնվող նավթա-գազային դաշարների բաժանման մասին:

«Խաղից դուրս» մնացած երկու երկրները Իրանը եւ Թուրքմենստանը, որոնք դեռ այս տարվա մարտին ստորագրել էին նախնական մի համաձայնագիր Կասպից ծովի սահմանագահման մասին, դժգոհությանը ընդունեցին եռակողմ այդ դայնանագիրը: Իրանը, Կասպիցի հարցերով իր բանազնաց Մեդիի Սաֆարիի շուրթերով, անգամ հայտարարեց, թե չի ճանաչում այդ եւ նախկինում կնքված (Ռուսաստան-Ղազախստան, Ռուսաստան-Ադրբեջան, Ադրբեջան-Ղազախստան) դայնանագրերը:

Ընդհանուր առմամբ, այդ ամենը հարկադրեց Իրանին որոշակի զիջումների գնալ. իրանական կողմը ներկայումս խոսում է Կասպիցի նավթա-գազային ողջ ծրագրերում իրանական ընկերություններին 20% բաժին հանելու առաջարկության մասին, ինչը դժվար թե ընդունվի եռակողմ դայնանագիրը ստորագրած երկրների կողմից:

Եզրափակելով կարելի է ասել, որ Մեծ Մերձավոր Արեւելքում ընթացող գործընթացների եւ Իրանի շուրջ աճող միջազգային լարվածության դայնաններում դաշտնական Թեհրանը, թերեւս, էլ ավելի մեղմացնի իր դիրքորոշումը Կասպիցի հարցերում հաճի առնելով տարածաշրջանում լրացուցիչ լարվածություն չստեղծելու հանգամանքները: Սակայն Կասպիցի, որտեղ կենտրոնացած է ներգալիքները իրենց դաշարներով երկրորդն են աշխարհում, հարցը կարգավորված չէ, եւ այդ հանգամանքը կարող է տարածաշրջանի փառապական փոփոխման դաշտնառ հանդիսանալ:

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արաֆու Փառայան

ԽՍՀՄ փլուզումից եւ անկախություն ձեռք բերելուց հետո Ադրբեջանը մեծադեպ ընդգծում էր իր լուսավորչականությունը իսլամական աշխարհին եւ ղարաբաղյան խնդիրը հոգուս իրեն կարգավորելու համար մեծ ակնկալիքներ ունեն ոչ միայն միջազգային կազմակերպություններից, այլև իսլամական շրջանակներից: Հակամարտության ռազմական փուլում Ադրբեջանը փորձեց լուսավորչական մեջ ներգրավել մահմեդական լուսավորչություններից հավաքագրված վարձկանների, մասնավորապես *մոջախեդների*: Ռազմական գործողությունների ընթացքում հակամարտության կրոնական կողմի շեշտադրումը ամենեւին իրական հիմքեր չունեն եւ չէր համադասասխանում ղարաբաղյան հակամարտության էությանը: 1992-1994թթ. Ադրբեջանը Անկարայի հովանավորությամբ ղարաբաղյան հարցում փորձեց ստանալ թյուրքալեզու լուսավորչությունների աջակցությունը: Սակայն կենսորոնական ասիական հանրապետությունների նախագահները, ավելի ճկուն դիրքորոշում ընդունելով, չենթարկվեցին Բաքվի եւ Անկարայի «թյուրքական եղբայրության» գաղափարներով առաջնորդվող ձեռնարկներին:

Ի թիվս այլ կողմաների Ադրբեջանի համար կրոնական համերաժխության գաղափարները կարող էին լավագույնս օգտագործվել Լեռնային Ղարաբաղի հարցում իսլամական լուսավորչությունների համակրանքը ցածրելու համար: Բաժնում իսլամական շրջանակներում փնտրելով ղարաբաղյան հարցը ձգտում էր Հայաստանը ներկայացնել մի լուսավորչություն, որ հավակնություններ ունի Ադրբեջանի տարածքային

ամբողջականության նկատմամբ միաժամանակ հետանուս լինելով Հայաստանի նկատմամբ ֆաղափական եւ սնտեսական դատաւարիչոցների կիրառմանը: Ադրբեջանցի դիվանագետներն այս նդատասկին հասնելու համար հասկադես կարելուրեցին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերդության (ԻԿԿ) դերը որդես իսլամական աւխարհի ամենամեծ, դեսական-կառավարական մակարդակով միակ կազմակերդության:

1991թ. դեկտեմբերի 9-12-ը Սենեգալի մայրաքաղաք Դաֆարուն սեդի ունեցած իսլամական դեսուրյունների գագաթաժողովի ընթացում Ադրբեջանը դարձավ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերդության լիիրավ անդամ, որը նրան հնարավորություն կսար ոչ միայն օգտագործել կազմակերդության ներուժը, այլեւ աջակցություն ստանալ Լեռնային Ղարաքաղի հարցում:

1992թ. մարտին ԻԿԿ հասուկ հանձնախումբը այցելեց Թեհրան, Անկարա, Բաֆու, Մոսկվա, Երեւան, որի նդատակն էր ծանոթանալ դարաքաղյան խնդրի եւ նրա լուծման հնարավորությունների վերաքերյալ այս դեսուրյունների ղեկավարների սեսակեսներին, եւ, հնարավորության դեղում, միջնորդյամբ հանդես գալ: Պատվիրակության վերադարձից հետո 1992թ. ադրիլին, Ջիդդայում ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղարաքիթը հրադարկեց մի հայտարարություն, որում համաւարհային ընկերակցյամը եւ իսլամական երկրներին կոչ արեց անհեսաձգելի ֆայլեր ձեռնարկել Լեռնային Ղարաքաղի բնակչության սառադամները մեղմացնելու համար: Միաժամանակ նա հակամարտ կողմերին կոչ արեց հանդես քերել կրակը անհադաղ դադարեցնելու եւ առկա խնդիրները խաղաղ միջոցով լուծելու քարի կամբ եւ հեռաստություն:

Պատվիրակության այցելությունը Հայաստան որոակի հիմքեր կարող էր ստեղծել ԻԿԿ եւ Հայաստանի միջեւ հարաքերությունների հեսագա զարգացման, ինչդես նաեւ հակամարտության խաղաղ կարգավորման ուղղյամբ: Սակայն կազմակերդության գործողություններն ի սկզբանե

կողմնադրող էին: Ասվածի աղացույցն է այն փաստը, որ ԻԿԿ հանձնախումբը Երեւանում հրաժարվել էր հանդիմել ԼՂՀ դաշտնասարների հետ դաշտնասարներին, որ նման լիազորություն չունի:

ԻԿԿ կեցվածքը հայ-ադրբեջանական հակամարտության նկատմամբ արմատապես փոխվեց Լեռնային Ղարաբաղի դաշտնասարական ուժերի կողմից Շուշիի եւ Լաչինի ազատագրումից հետո: Այս հարցում ոչ թեղական ազդեցություն ունեցավ նաեւ նույն ուժերի կողմից վերահսկողության սահմանումը ռազմավարական նշանակություն ունեցող այլ սարածիմների վրա:

ԻԿԿ կանոնադրական մարմիններում Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ հայ-ադրբեջանական հակամարտության հարցն առաջին անգամ ֆունկցիոնալ 1992թ. հունիսի 14-ին Սամբուլում իսլամական դեմոկրատիայի արտոնագրողների հանդիման ընթացքում: Հայաստանը մեղադրվեց «ծավալադաշտնասարական» եւ Ադրբեջանի նկատմամբ «ազդեցիկ» իրականացնելու մեջ:

1992-ից մինչեւ օրս Լեռնային Ղարաբաղի հարցը դուրս չի գալիս իսլամական բարձրագույն ֆաղափական մարմնի օրակարգից: ԻԿԿ-ն առաջ է փառել հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը ֆաղափական ճանադարհով լուծելու սարբերակը դեմոկրատիայի սարածիմային անբողջականության եւ սահմանների անձեռնմխելիության միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքների հիման վրա: ԻԿԿ-ն կոչ է արել իսլամական դեմոկրատիային, ինչպես նաեւ միջազգային հանրությանը «օգտագործել ֆաղափական եւ ճնշական ազդեցիկ միջոցներ վերջ դնելու հայկական ազդեցիկային եւ ադրբեջանական սարածիմների բռնազավթմանը» դաշտնասարներին ՄԱԿ-ում այս հարցի շուրջ համակարգված գործողությունների դիմել:

Հայ-ադրբեջանական հակամարտության կարգավորման իսլամական ծագում, որպես Ադրբեջանին հակադրող կողմ, հիշատակվում է Հայաստանը, որը դեմ է անվերադարձ

զիջումներ անի Ադրբեջանին անմիջապես եւ առանց նախադրամանների դուրս բերելով զորքերը ադրբեջանական «գրավյալ» տարածքներից, իսկ Լեռնային Ղարաբաղը մեզ է մնա Ադրբեջանի կազմում: Երբեւէ չի նշվել, թե ինչ հնարավոր զիջումներ կարող է անել Ադրբեջանը որոշեալ հակամարտող կողմ: ԻԿԿ հայտարարություններում շեշտադրվել է հակամարտության ժամանակ տուժած միայն ադրբեջանական կողմը: ԻԿԿ-ն դիմել է Իսլամական զարգացման բանկին, իսլամական դեմոկրատիաներին եւ կազմակերպություններին Բաքվին ֆինանսական եւ այլ կարգի օգնություններ տրամադրելու կոչով, որին արձագանքում են իսլամական շրջանակները: ԻԿԿ-ն Ադրբեջանին աջակցում է իսլամական համերաժխության համատեղում, այդ իսկ դասճանաչող նրա դիրքորոշումը չի կարող անաչառ լինել:

Ուժադրության է արժանի, սակայն, այս հարցում ԻԿԿ դիրքորոշման առանձնահատկությունը: Նա որեւէ կոնկրետ ֆայլ չի ձեռնարկել Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ իր հռչակած սկզբունքները գործնականում իրականացնելու ուղղությամբ: Ղարաբաղյան հիմնահարցը երբեւէ չի ունեցել այնդպիսի ստություն, ինչպես մահմեդականներին առնչվող շատ այլ խնդիրներ: Այդ է վկայում այն փաստը, որ այն կարգավորելու համար մինչ օրս որեւէ հանձնախումբ ԻԿԿ-ն չի ստեղծել: Ղարաբաղյան հարցը շատ հաճախ դուրս է մնացել մահմեդական երկրների ղեկավարների եւ ԻԿԿ գլխավոր ֆարսուղարի ուժադրությունից, իսկ դրան վերաբերող բանաձեւերն ու հայտարարությունները հռչակագրային բնույթ են կրել: Միեւնույն ժամանակ հարկ է փաստել, որ ադրբեջանական խնդիրների նկատմամբ իսլամական բարձրագույն ֆաղափական մարմնի հետաքրքրությունը միանգամայն համադասասխանում է մահմեդական ժողովուրդների իրավունքները դաժադանելու ԻԿԿ հայտարարություններին ու կոչերին, որոնք ամրագրված են իսլամի սկզբունքներով:

Ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության սկզբնական դիրքորոշումը

որոշակի փոփոխություն է կրել 2002-ից: Նախկին կոես դիրորոշման մեջ տեղ են գտել որոշ տեղաշարժեր ոչ հոգուս Ադրբեջանի: Այն չունի նախկին ֆաղափական հնչեղությունը: ԻԿԿ-ն Բափվին կոչ է արել խուսափել Հայաստանի հետ ռազմական բախումից եւ հարգել բարիդրացիության սկզբունքը: Բափվում շատերի կարծիքով ԻԿԿ նման հայտարարությունը խիստ մեղմ է նախորդների համեմատությամբ եւ հակասում է իսլամական այն սկզբունքին, որը թույլ է տալիս զենք օգտագործել այն իրադրության դեմքում, որը համադասասխանում է հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը:

Այս կադակցությամբ շատ կարելու է հաշվի առնել նաեւ Ադրբեջանի ջերմ հարաբերությունները Միացյալ Նահանգների եւ Իսրայելի հետ: Մահմեդական եւ հասկադես արաբական աշխարհում Ադրբեջանի հարաբերությունները վերոհիշյալ երկրների հետ ընկալվում են բավականին բացասական կերպով, որն էլ իր անդրադարձն է ստացել այդ երկրների դիրորոշումների վրա:

Պատահական չէ ԻԿԿ դիրորոշման փոփոխությունը հասկադես 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողություններից հետո: Իսլամի նկատմամբ անհանդուրժողականության խորացման դայմաններում իսլամական բարձագույն ֆաղափական մարմինը ձգտում է ցույց տալ, որ չափավոր մոտեցում ունի եւ կողմնակից է իսլամական աշխարհում առկա խնդիրների խաղաղ կարգավորմանը:

Միաժամանակ դեռ էլ նշել, որ Հայաստանի դիվանագիտությունը որոշ աշխատանք է տարել միջազգային կառույցների շրջանակներում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հետ շփումներ հաստատելու եւ դարաբայան հակամարտությունը լուսաբանելու ուղղությամբ: Բացի այդ, Հայաստանը բարեկամական հարաբերություններ ունի ԻԿԿ անդամ մի շարք երկրների հետ: Առանձնացնենք արաբական, այդ թվում Օոցի երկրները, որոնք ԻԿԿ ֆաղափական եւ ֆինանսական ընտրանի են եւ զգալի ազդեցություն ունեն կազմակերպության ֆաղափական գծի ձեւավորման հարցում: ԻԿԿ անդամ դեռութե-

յուններից կարելու է նաեւ Իրանի դերը, որը ազդեցիկ գործոն է մերձավորարեւելյան տարածաշրջանում, ինչդեպ նաեւ ԻԿԿ շրջանակներում: Իրանի հետ Հայաստանի համագործակցությունն ամրագրված է ընդհանուր, այդ թվում ռազմավարական շահերով ու ավանդական կադերով: ԻԿԿ անդամ դեռություններից Հայաստանը դիվանագիտական հարաբերություններ ունի նաեւ կենտրոնական ասիական իսլամական հանրադեռությունների հետ, որոնց հետ համագործակցությունն ընթանում է նաեւ ԱՊՀ շրջանակներում:

Կարծում ենք ԻԿԿ ադրբեջանամետ կեցվածքը չի կարող խոչընդոտել Հայաստանի եւ իսլամական աշխարհի միջեւ զարգացող հարաբերությունները: Հայաստանը դեռ է փորձի չեզոքացնել իսլամական աշխարհում իր համար ոչ նդասավոր երեւույթները շարունակելով համագործակցել իսլամական դեռությունների եւ իսլամական բարձրագույն ֆաղափական մարմնի հետ, որի դերակատարությունը գնալով կարելուվում է: Ուշագրավ է, որ վերջերս կազմակերպության դիտորդ է դարձել Ռուսաստանի Դառնությունը, որն ունի շուրջ 20 մլն մահմեդական բնակչություն:

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ
ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ
Գազիկ Տերտրյան**

Փոփ-ինչ լուսնությունից

Հետախուզական գործողությունների մասին առաջին տեղեկությունները սանում են դեռի վաղ լուսնության խորքերը: Սակայն համակարգված եւ մտադրեա գործող հետախուզական ծառայությունները, որոնք լուսնական ու ռազմական մեքենայի անհրաժեշտ տարր, սկսել են ձեւավորվել 19-20-րդ դարերում: Այս առումով բացառություն չի կազմում նաեւ թուրքական հետախուզությունը: Համարվում է, որ այն «Թախսաթ ի Մահուսա» (Հատուկ կազմակերպություն) անվան սակ հիմնադրել է երիտթուրքի առաջնորդներից Էնվեր փաշան, Առաջին համաշխարհային լուսնազմի նախորդին:

Հայտնի է, որ Էնվերը ոչ միայն վարել է Թուրքիայի ռազմական նախարարի եւ բանակի գլխավոր հրամանատարի լուսնոնը, այլ եղել է նաեւ լուսնթուրքի խոշոր գաղափարախոսներից մեկը: Մասնավորապես, նա հիմնել է սկաուտականի տիպի «Թուրանական երիտասարդություն» կազմակերպությունը, որի խորհրդանիշը գործ գայլն էր:

«Թախսաթ ի Մահուսա»-ն վարկետարն օգտագործում էր լուսնթուրքիզմը, լուսնթուրանիզմը եւ լուսնիսլամիզմը ռուսական կայսրության թուրքալեզու ժողովուրդների շրջանում գործակալների հավաքագրման համար: Առաջին համաշխարհային լուսնազմի շեմին նրանց օգնությամբ թուրքերին հաջողվեց ձեւավորել այսպես կոչված «թաթարա-թուրքական կոմիտեներ», մի շարք ազգայնական կազմակերպություններ Պետերբուրգում, Կազանում, Ուֆայում, Իրկուսկում, Բաքում եւ Տոմսկում: Որոնք փող օգտագործվում

էին Պետերբուրգի թուրքական դեստանասունը եւ ռուսական կայսրության սարքեր փաղափմերի բազմաթիվ հյուղաստությունները:

Թուրքական հասուկ ծառայությունների կազմավորման գործում կարելու էր խաղացին գերմանական «թիկնոցի ու դաւոյնի աստեաները»: Երբ Գլխավոր փաղվարչությունը (թկձ) 1926թ. մայիսին բացահայտեց թուրքական զորքերի օգնությամբ Ադրբեջանում իշխանությունը զավթելու մուսավաթականների դավադրությունը, այդ խոճոր ձախողումից հետո Թուրքիայի կառավարությունը հրավիրեց կայսերական Գերմանիայի հեսախուզության նախկին ղեկավար Վալտեր Նիկոլայիին, որն էլ Բեռլինի անմիջական օժանդակությամբ 1926թ. դրեց «Միլի էմնիթթ հիզմեթի» ազգային անվսանդության ծառայության հիմքերը:

Սակայն Թուրքիան Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ բացահայտ հանդես չեկավ ռեյխի կողմից, չմայած ամեն կերպ օգնում էր նրան, մասնավորապես, ԽՍՀՄ-ի դեմ սարվող հեսախուզությունում: Ի դեպ «Գործ գայլեր» ծայրահեղական կազմակերպության (այն ստեղծվել է 1948թ.) «հիմնադիր հայր» Թուրքեռը եղել է նացիստական հեսախուզության գործակալ:

Պատերազմի ավարտից հետո թուրքական ղեկավար շրջանակները իբրեւ նոր դաւոնակից գտան ԱՄՆ-ին: Հենց Միացյալ Նահանգները նախաձեռնեցին թուրքական հեսախուզական ծառայությանը դառնալու այնպիսին, ինչպիսին որ նա կա այժմ:

ՄԻԹ (Միլի Իսթիքարաթ Թեսկիլաթի)

1965թ. հուլիսին Թուրքիայի խորհրդարանն ընդունեց օրենք, որով հրահանգեց ստեղծել հեսախուզության եւ հակահեսախուզության ֆունկցիաները միավորող ՄԻԹ (Միլի Իսթիքարաթ Թեսկիլաթի) հասուկ ծառայությունը, որը համարվում է Թուրքիայի հիմնական հեսախուզական մարմինը: ՄԻԹ-ի աղարատի գործունեության անմիջական ղեկավարումն

իրականացնում է խորհրդականը, որը միաժամանակ Ազգային անվճանգույթյան խորհրդի (ԱԱԽ) անդամ է: Նրա թեկնածությունն առաջադրում է վարչապետը, որին հավանություն է տալիս ԱԱԽ-ն, իսկ հաստատում է նախագահը: 1998թ. փետրվարից ՄԻԹ-ի խորհրդականի աթոռը զբաղեցնում է կադրային հեսախույզ եւ Լոնդոնում ՄԻԹ-ի նախկին ներկայացուցիչ Շենֆալ Աթասահունը: Երկրի բոլոր նախարարություններն ու գերատեսչությունները դարձվոր են համակողմանի օժանդակություն ցույց տալ ՄԻԹ-ին*: Միթականները կարող են որդես փողարկման միջոց օգտագործել դեռական ադարատի բոլոր օղակները, ինչդես նաեւ հասարակական կազմակերդությունները եւ մասնավոր ձեռնարկությունները: Մինչեւ 90-ական թվականները ՄԻԹ-ը կատարում էր նաեւ հակահեսախույզոյթյան ֆունկցիաներ:

ՄԻԹ-ի կառուցվածքում մտնում են *արտաքին հեսախույզոյթյան գլխավոր վարչությունը (ԱԳԳՎ), ներքին հեսախույզոյթյան վարչությունը, սեղեկատվոյթյան հավաքման եւ օղերատիվ աշխատանքների վարչությունը, հոգեբանական դատատանոյթյան գլխավոր վարչությունը (ՀՊԳՎ), էլեկտրոնային ու սեղինիկական հեսախույզոյթյան վարչությունը, Վերահսկողական-սեսչական վարչությունը, վարչարարական վարչությունը, իրավախորհրդատուների խումբը, ավիատեղինիկական ծառայությունը, կադրի եւ ծածկագրման բաժինը:*

ՄԻԹ-ն Անկարա, Սամբուլ, Իզմիր, Ադանա, Դիարբեքիր, Երզրում, Սիվաս, Քոնյա եւ Սամսուն փաղաքներում ունի նաեւ տարածքային վարչություններ:

ԱԳԳՎ-ի կազմում կան հեսեւյալ բաժինները *արտատանում հակառակորդի հատուկ ծառայությունների դես դայարի, ռազմական բնույթի սեղեկատվոյթյան հավաքման, փաղաքական բնույթի սեղեկատվոյթյան հավաքման, սնեստական ու սոցիալական բնույթի սեղեկատվոյթյան հավաքման, արտատանում թուրքական դիվանագիտական եւ այլ ներկայացուցչությունների անվճանգույթյան, փննչական, ուտումնական, վարչարարական:*

1972թ. մայիսին Թուրքիայի վարչապետի կողմից հաստատվեց մի հրահանգ, որով կարգադրվում էր «արժանատի մասնակցություն ապահովելու համար գործուղվող Թուրքիայի բոլոր ֆաղաֆացիներին, անկախ նրանից, թե որ գերատեսչության կողմից են նրանք գործուղվում, կատարել հետախուզական բնույթի տեղեկությունների հավաքում»:

ՄԻԹ-ում հասուկ դերակատարում ունի ՀՊԳՎ-ն: Այն գաղափարախոսական-հոգեբանական ազդեցության հասուկ գործողություններ է իրականացնում ֆրդական եւ այլ ոչ թուրքական ազգային շարժումների վրա ինչպես Թուրքիայում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս: Այդ վարչության գործունեությունում տեղ են գրավում այլազգիների, մասնավորապես հայերի ու հույների ղեկավարության խեղաթյուրումը, թուրքերի, ինչպես նաեւ թուրքական ժողովուրդների ղեկավարումը նկարագրող կանխակալ հակազիսական նյութերի եւ զրբերի ղեկավարումն ու հրատարակումը, այլ միջոցառումների կազմակերպումը: Այդպիսի օրինակներ կարող են ծառայել Սամբուլում լույս ընծայված գեներալ Իսմայիլ Բերմի «Կովկասի ղեկավարում» եւ Էսաթա Ուրասի «Հայերը ղեկավարումն են Հայկական հարցը» զրբերը: Դժվար չէ ենթադրել, որ ներկայումս լայն տարածում գտած ցեղասպանությունը որպես հայ-թուրքական խժժություններ ներկայացնող վարկածը նույնպես ՄԻԹ-ի այս ստորաբաժանման աշխատանքի արդյունք է:

Այս կաղափարախոսական արժեքներն ունենում են, որ 1999–2000 թվականներին մի շարք թուրք մասնագետներ են գործուղվել Սանկտ Պետերբուրգի համալսարան հայոց լեզուն ու ղեկավարումն ուսումնասիրելու նպատակով: Դասընթացներն ավարտելուց հետո այդ մասնագետներն Անկարայի համալսարանում ղեկավարում է հիմնադրեն հայազիսության ամբիոն: Անհայտ է, որ բացի գործակալական բնույթի աշխատանքներից, հայերենն անհրաժեշտ է թուրք «մասնագետներին» նաեւ գաղափարախոսական հարձակումներ կազմակերպելու համար:

ՄԻԹ-ի հոգեբանները խիստ կարեւորում են սեղական եւ արսասահմանյան ՋԼՄ հետ աշխատանքը, որի հետեւանով սեղեկասվական դաճում հայտնվում են սարքեր կարգի թորհման նյութեր: Միեւնույն ժամանակ, այդ վարչությունը զբաղվում է թուրքական բանակի կազմի հոգեբանական կայունությունն ադահովելու հարցերով, հակաբարոզչությամբ եւ այդ բնույթի այլ գործունեությամբ:

Բնորոշ է, որ ՄԻԹ-ի եւ, մասնավորապէս, ՀՊԳՎ-ի ուժադրության կենտրոնում է զտնվում դանթուրիզմի եւ դանթուրանիզմի գաղափարախոսության սարածումը: ՄԻԹ-ի աշխատակազմի զգալի մասը հենց այդ գաղափարների կրողներն են: ՄԻԹ-ի կադրային աշխատակից կարող են դառնալ միայն սունի թուրքերը, որոնք նվազագույնը բաժանում են այդ գաղափարները: 1998թ. փետրվարին մամուլում հրատարակվեց ՄԻԹ-ի սղաներից մեկի զրույցը, որում ասվում էր, որ ՄԻԹ-ի աշխատակիցների զգալի մասը համակրում է «Գործ գայլերին» (այս կազմակերպության մարտիկները դասրասում են նաեւ չեչեն ծայրահեղականներին, ցուցաբերում նրանց նյութական օգնություն), 25 տկոսը հարում է արմատական կրոնական հայացքների, իսկ 38 տկոսը մոլի ազգայնական է:

ՄԻԹ-ն ունի սերս կադեր մի շարք երկրների հետախուզական ծառայությունների, հասկադէս ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչության (ԿՀՎ) հետ: Միացյալ Նահանգների ու Թուրքիայի հասուկ ծառայությունների համագործակցության մասին 1979թ. ադրիլին մանրամասն դասմել է ԿՀՎ-ի եւ ՄԻ-6-ի օգտին լրեստության համար Սամբուլում դասադարսված թուրքական հետախուզության դաստոնաթող գնդադէս Սավաճմանը: Նա լրագրողներին հայտարարեց, որ «ամեն օր հարյուրավոր խիստ գաղտնի սեղեկություններ են փոխանցվում ԱՄՆ-ին ու Արեւմտյան Գերմանիային», որ «Թուրքիայի սարածումն զտնվում են 26 ամերիկյան բազաներ, ուր աշխատում են 30 հազար թուրքեր, իսկ Թուրքիայի ազգային հետախուզությունում, որդէս խորհրդականներ, աշխատում են ԿՀՎ-ի շուրջ 20 աշխա-

սակիցներ»։ Այսօր էլ թուրքական հեսախուզության աշխատակիցները ստաժավորումն անցնում են ԱՄՆ-ում։ ՄԻԹ-ին կից գործում է ԿՀՎ-ի աշխատակիցների աղարատը։ Հենց նրանք օգնեցին թուրքերին զսնել ու ձերբակալել Քուրդիստանի աշխատավորական կուսակցության առաջնորդ Օջալանին։

Սակայն միշտ չէ, որ ՄԻԹ-ը կարողանում է վերահսկել իրադրությունը։ Օրինակ, ժամանակին սենսացիա առաջացրեց այն փաստը, որ Թուրքիայի նախկին վարչապետ Թանսու Չիլերը (համաձայն որոշ հաղորդագրությունների, նա ժամանակին հավաքագրվել է ԿՀՎ-ի կողմից) կառավարության գաղտնի ֆոնդից 250 հազար ԱՄՆ դոլար է ծախսել, եւ որ այդ փողերը Օջալանին վերացնելու համար հանձնվել են Ինտերոլի կողմից հեսախուզման մեջ զսնվող մաֆիոզ խմբավորումներից մեկի ղեկավար Աբդուլա Չաթլուին։ Գործողությունը ծրագրավորված է եղել առանց ՆԳ նախարարի, ՄԻԹ-ի ու Գլխավոր ռեպրի իրազեկության։ Թուրքական աղբյուրները հավաստում են, որ Չաթլուի զինված կազմավորումներն իրենց մարտական դասրասությունն անցել են իսրայելական «Մոսադ» գաղտնի ծառայության հրահանգիչների ղեկավարության ներքո եւ Թեյ Ավիլի կողմից օգտագործվել Պաղեստինցիների դեմ դիվերսիոն գործողություններ անցկացնելու համար, ինչդեռ նաեւ զբաղվել թմրամյութերի մաքսանենգությամբ, վերահսկել խաղասների բիզնեսը։

Դեռ 1958թ. հունիսին ՄԻԹ-ը, իսրայելական «Մոսադը» եւ Իրանի ՍԱՎԱԶ հասուկ ծառայությունը ստեղծեցին եռյակ դաշինք։ 1982-ից իսրայելական ու թուրքական հասուկ ծառայություններն սկսեցին ղեկավարվել նոր համաձայնագրով, որով «Մոսադը» իր վրա դրսևակաճություն վերցրեց Թուրքիայում Խորհրդային Միության գործակալների գործունեության, ինչդեռ նաեւ Մերձավոր եւ Միջին Արեւելի երկրներում ծրագրված ցանկացած հակաթուրքական գործողության մասին թուրք գործընկերներին տեղեկություններ մատակարարել։ Իրենց հերթին, թուրքերը փոխանցում են արաբական երկրների մասին տեղեկություններ։ Եվ ինչն է

հետաքրքիր. 2002թ. հունիսին Թուրքիայի նախագահ Ահմեդ Սեզերը, դաշտնական այցով զտնվելով Թեհրանում, Իրանի ղեկավար Մոհամադ Խաթամիի հետ ռազմական ոլորտում եւ հասուկ ծառայությունների գծով երկկողմ համագործակցության զարգացման հուշագիր ստորագրեց: Շուտով մնամասիոլ դայնմնագրի սակ իրենց ստորագրությունները դրեցին թուրքական բանակի Գլխավոր ռարի դետ Հուսեյն Ջարիկոլլին ու նրա սիրիացի գործընկեր Հասան Թուրքմանին:

Մեծ Թուրանն ԱՊՂ-ում

Պաշտնական թուրքական ֆաղափականությունն ուղղված է բոլոր թուրքալեզու ժողովուրդներին Անկարայի հովանու սակ միավորելու գաղափարի ինսենսիվ ռահարկմանը: Ջաղափական հոգեմտածելակերտի այս սխեման այժմ առանձնակի եռանդով ներդրվում է Ադրբեյջանում, որտեղ դանթուրիզմի վճռականորեն սրամադրված հետեւորդներն արդեն դասրասս են ընդունել «արեւելյան թուրքեր» անվանումը: Անկարան գաղափարների գրեթե նույնդիսի համախումբ է փորձում օգսագործել Թուրքմենստանում ամեն կերտ ընդգծելով Օսմանյան կայսրության հիմնադիրների թուրքմենական ծագումը:

ԽՍՀՄ փլուզումը նդաստեց Թուրքիայի գեոսրատեգիական նռանակության բարձրացմանը: Հենվելով էթնիկական ու կրոնական ընդհանրություններին Թուրքիան փորձում է Հյուս. Կովկասում, Անդրկովկասում եւ Միջին Ասիայում տեղի ունեցող գործընթացներին սալ ազգայնական, դանթուրիսական ուղղվածություն եւ ադահովել, որ միջդետական ու այլ կարգի ռփումներում զարգացումներն ընթանան իրենց համար ռահավետ հումով:

Անկարան ձգտում է առավելագույնս օգսագործել ԱՊՂ թուրքալեզու հանրադետությունների հասուկ ծառայությունների հնարավորությունները, ներառյալ Մոսկվայում նրանց դիվանագիտական ներկայացուցչությունները: Նրանց հետ ստորագրվում են համագործակցության մասին արձանագրություններ, որոնցում դասրարի կարգով

նախատեսվում է այսպես կոչված «ընդհանուր նոյասակների» համար հեսախուզական տեղեկությունների փոխանակումը: Թուրքերը դրանց շարքին են դասում Ռուսաստանի եւ ԱՊՅ նրա դաճնակիցների Հայաստանի, Բելառուսի ու Տաջիկստանի ղեկավարական գաղտնիքների հայթայթումը:

Թուրք լրտեսներն առավել սերտորեն համագործակցում են Ադրբեջանի հասուկ ծառայությունների հետ: Թուրքական կողմն ադրբեջանցի գործընկերներից կանոնավոր կերպով հեսախուզական տեղեկություններ է ստանում Ռուսաստանի, նրա ազգային ինքնավար կազմավորումների, Կենտրոնական Ասիայի հանրադատությունների, Լեռնային Ղարաբաղի, Հայաստանի, Իրանի մասին: Միեւնույն ժամանակ, Թուրքիայի հասուկ ծառայությունները եռանդուն աշխատանք են անում հենց Ադրբեջանում: Օրինակ, համաձայն որոշ հաղորդագրությունների, ՄԻԹ-ի գործակալներ են եղել Ադրբեջանի նախկին նախագահ Աբուլֆազ Էլչիբեյն ու խորհրդարանի նախկին խոսնակ, այժմ ընդդիմությունում գտնվող եւ ԱՄՆ-ում բնակվող Վաֆա Գուլիզադե: Կարելի է նշել նաեւ այն փաստը, որ Ռուսաստանում Թուրքիայի դեսպանատանը, որտես տեխնիկական սղասարկող անձնակազմ, աշխատանքի են հրավիրում ադրբեջանական ծագումով ՌԴ ֆաղաֆացիների, աղահովում նրանց համար կենսագործու-նեության բարեկեցիկ դայաններ, հրավիրում Թուրքիա հանգստանալու վերջնական նոյասակ ունենալով նրանց միջից գործակալներ հավաքելը:

* Միեւնույն ժամանակ, Թուրքիայում հեսախուզական գործողություններ իրականացնում է ոչ միայն ՄԻԹ-ը: Խիստ կարեւոր դերակատարություն ունի նաեւ ռազմական հեսախուզությունը, որի անվանումն է Ջինված ուժերի Գլխավոր շտաբի Գլխավոր հեսախուզական վարչություն (ԳՅՎ): Այն նույնպես ստեղծվել է երիտթուրքական, իսկ հետո նաեւ ֆեմալական սղաների ու գեներալների ջանքերով: ԳՅՎ-ն ռազմական հեսախուզության եւ հակահեսախուզության գլխավոր մարմինն է: Այն Թուրքիայի ՋՈՒ Գլխավոր շտաբի 4-րդ գլխավոր վարչությունն է, որը ղեկավարում է կորուսի

գեներալի կամ ծովակալի կոչումով ղեկավարող 80-ականների վերջին ԳՀՎ-ի ղեկավարները և ծովակալ Դոհրուզը: ԳՀՎ-ն առանձնակի ջանքեր է գործադրում Ռուսաստանի, Հայաստանի, Հունաստանի, Բուլղարիայի, Իրանի, Սիրիայի ու Վրաստանի մասին տեղեկատվություններ ստանալու համար:

**ՀՅՈՒՄԻԱՍԱՅԻՆ ԿՈՐԵԱ.
ՀԱՂԹԵԼՈՒՑ ԱՌԱՋ ՀԱՍՈՋԵԼ
Հենրի Քիսինգեր**

Այն դեպքում, երբ Հյուսիսային Կորեան հրաժարվեց Միացյալ Նահանգների հետ երկխոսություն վարելու մտադրությունից եւ համաձայնվեց իր, Հարավային Կորեայի, ԱՄՆ, Չինաստանի, Ծաղոնիայի ու Ռուսաստանի մասնակցությամբ ֆորումի անցկացմանը, ինչը կարելի է համարել ամերիկյան դիվանագիտության կարելու նվաճում, հնարավորություն է ընձեռվել չեզոքացնելու մի վարչակարգից բխող վսանգ, որի ձեռքում է գտնվում զգալի ֆանակությամբ զանգվածային ոչնչացման զենք: Դրանով միաժամանակ հնարավորություն է առաջացել ստեղծելու ֆաղափական սահմանափակումների համակարգ, հասկանալու, թե ինչ ձեռով կկարողանա նորացված Հյուս. Կորեան մտնել համաշխարհային ընկերակցություն, եւ խթանելու այնպիսի համաձայնագրովի ստեղծման աշխատանքները, որի մեջ կմտնեն այս գործընթացներին հետեւելուն դասրաս բոլոր գերտերությունները:

Այս հարցում Չինաստանի դերն առանցքային է, ֆանգի խոսքը Հյուս. Կորեայի գլխավոր առեւտրային գործընկերոջ ու դաւանակցի մասին է: Պեկինը գիտակցում է, որ իր ձեռքում ունենալով միջուկային զենք Հյուս. Կորեան Ծաղոնիային կորդի մեակելու սեփական ռազմական միջուկային ծրագիրը, որից Չինաստանում ամենից շատ են երկյուղում: Բացի դրանից, չինական իշխանությունները հասկանում են, որ այս առանց այն էլ նուրբ դեպքում շարունակական կորեական ձգնաժամը կբարդացնի Չինաստանում ներքին բարեփոխումների անցկացումը եւ դասնեւ կոնի ֆաղափական համերաւտրության ճանադարհին: Միաժամանակ Պեկինում գիտակցում են այն

վճանգը, որ թայմանավորված է այդ գոտում երկարատեւ ձգնաժամով եւ սահմանային տարածքների ռազմավարական անկայունությամբ, ինչն իր հերթին կբարդացնի չին-ամերիկյան հարաբերությունները: Այդ դասճառով Չինաստանը ջանում է Յյու.Ս. Կորեայի փառաբանական էվոլյուցիայի վրա գոնե նվազագույն հսկողություն իրականացնել:

Յյու.Ս. Կորեայի համար Չինաստանի հետ համագործակցումը, առանց որի ծայրահեղ դժվար կլինի դուրս գալ ստեղծված ձգնաժամից, Միացյալ Նահանգների դաշնակից ՅՐԸ. Կորեայի նկատմամբ ընդհանուր դիրքորոշում ձեւավորելու գլխավոր հանգամանքն է: ՅՐԸ. Կորեային մյուս երկրներից առավել է սղառնում հյուսիսկորեական միջուկային զենքը, իսկ Փենյանի նդատակը ՅՐԸ. Կորեայի եւ նրա դաշնակիցների միջեւ դառնալու սերմանելն ու Սեուլի ներքին փառաբանությունը վիժեցնելն է:

Միաժամանակ լեւտ է հաւելի առնել, որ ՅՐԸ. Կորեայում արդեն աճել է նոր սերունդ, որը չի հիշում ո՛չ կորեական դատերազմը, ո՛չ էլ այն դժվարին ճանադարհը, որն անցնելով իր երկիրն ԱՄՆ օժանդակությամբ վերածվել է արգասավոր, դեմոկրատական սկզբունքներով ղեկավարվող զարգացած դեւտության: Այս նոր սերունդն իր մեջ համակցում է անցած դարի 60-ականների եվրոդական ռադիկալիզմի գծերը եւ հարավկորեական ազգային ինքնագիտակցության որոշակի մասը, այդ իսկ դատճառով էլ դատշտանում է միջազգային ասդարեզում ՅՐԸ. Կորեայի նոր դերի սահմանման գործընթացը: Նման դիրքորոշումը եմթադրում է Միացյալ Նահանգների հետ ավանդական դաշինքում արմատական փոփոխությունների անցկացում:

Լինելով ԱՄՆ դաշնակից ՅՐԸ. Կորեան համարվում է իր հյուսիսային հարեւանի նկատմամբ փառաբանություն վարելու միջնորդ: Սեուլը առաջնորդվում է այն հատատ համոզմամբ, թե ատդառազմականացված գոտու ողջ երկայնքով 10 հազար

հրթիռներ սեղակայած ՅՐՎ. Կորեայի համար Յյուս. Կորեայի միջուկային զինանոցը բավարար չափի սղառնալիք չի ներկայացնում: Եվ այդ դասճառով շահ հարավկորեացիներ, այդ թվում նաեւ կառավարության ազդեցիկ անդամներ, նույնիսկ բաժանելով Յյուս. Կորեայի աճող միջուկային ներուժի հանդեմ ԱՄՆ մտահոգությունը, այնուամենայնիվ հրաժարվում են նման հարաբերություններին հասուկ ակտիվ դիվանագիտությանը սասարելուց: Հասկանալի է, որ նրանք առավել բացասաբար են նայում ծայրահեղ անհրաժեշտության դեմքում, երբ խնդրի լուծման բոլոր դիվանագիտական սարբերակները սղառնված կլինեն, ուժի հնարավոր կիրառմանը (լիովին հնարավոր է, որ կորեացիները ազգային հղաարության զգացում են աղբում, երբ սեսնում են Յյուս. Կորեայի միջուկային հաջողությունները): Այնուամենայնիվ, ՅՐՎ. Կորեան մտադիր չէ աղափինել իր հյուսիսային հարեւանի ողորմածությանը:

Ինչ վերաբերում է ֆորումի մասնակից մյուս երկրների դիրքորոշմանը, աղա ճաղոնիայի վերաբերյալ կարելի է ասել, որ նա այս հարցում հանդես է գալիս առավել կոշտ ազգային փաղափականություն կիրառելու օգտին եւ սվյալ դահին Միացյալ Նահանգների հես սերս կաղեր է դահողանում: Ի դեղ, սարբեր երկրների կողմից վարվող արսափին փաղափականությունների գոյություն ունեցող համասեղելիության դահողանումն այս փուլի հիմնական խնդիրներից է: Մասնավորաղես, Ռուսաստանը շահագրգռված է միջուկային սղառնագիտությունների սարածման արգելմանը եւ ձգտում է նսել բանակցությունների սեղանի շուրջ, որղեսզի ամրաղոնի գերսերության իր կարգավիճակը: Հեսեաբար, Յյուս. Կորեայի նկասմանը սարվող փաղափականությունը կախված կլինի վերոհիշյալ ֆորումի բոլոր մասնակից երկրների հես երկարսեւ հարաբերություններ հասսասելու Միացյալ Նահանգների կարողությունից: Ըստ որում, Չինաստանի ներին եւ ռազմավարական խնդիրները, ճաղոնիայի անվսանգության

հարցերն ու այն աշխարհափառական շարժառիթները, որոնցով դեկավարվում է Ռուսաստանը, ղեկավարվում է համընկնեն եւ թույլ սան հաղթահարելու Սեուլի անվճռականությունը:

Չնայած Եվրոպան չի մասնակցում վեցյակի ֆորումին, սակայն նույնպես խիստ շահագրգռված է միջուկային սղառագինությունների սարածման արգելմամբ:

* * *

Որոշ վերլուծաբանների կարծիքով, փչ հավանական է, որ բանակցությունների արդյունքում Հյուսիս Կորեային զինաթափելու համաձայնություն ձեռք բերվի: Հետեւաբար, լավագույն միջոցը կլինի բոլոր ջանքերը երկրում իշխող վարչակարգի փոխման վրա կենտրոնացնելը: Ի դեպ, նման ռազմավարություն իրականացնելու համար սեխնությունական հնարավորություններ ԱՄՆ-ն ունի. հրթիռապատանակական համակարգի ստեղծում, որը ծայրահեղ դեմոկրատիկ, առաջին փուլում կկարողանա ոչնչացնել Հյուսիս Կորեայի հրթիռամիջուկային ծրագիրը:

Մենք ունենք ամեն անհրաժեշտը, որպեսզի ուժեղացնենք մեր հրթիռային պատանակությունն ու կատարելագործենք ճառագիտային եւ ասիական սարածագրքանի մյուս երկրների սարածքներում սեղակայված հրթիռակայանքները: Միաժամանակ, զստման փառականությունը, որ ընդունում է Հյուսիս Կորեայի կողմից գոյություն ունեցող միջուկային սղառնալիքը, կարող է հանգեցնել ճառագիտային ռազմամիջուկային ծրագրի ստեղծման, այդ երկրի ու Չինաստանի արտաքին փառականության զգալի փոփոխման: Չստման փառականությունը կարող է դիտվել սոսկ որպես հաջողության հասնելու վերջին հնարավորություն, երբ խնդրի լուծման մյուս բոլոր դիվանագիտական սարքերակները սղառնված կլինեն: Սակայն այն չղեկ է դառնա Միացյալ Նահանգների համար առավել ընդունելի ուղի:

Այսօր գոյություն ունեցող ոչ մի իշխող վարչակարգ այնքան

արժանի չէ երկրի երեսից ջնջվելու, որքան Փհենյանինը: Բայց այսօրիսի համոզման վերածումն ամերիկյան ֆաղափականության հիմնական խնդրի մոտակա ժամանակում կհանգեցնի նրան, որ Չինաստանն ու ճապոնիան կհրաժարվեն համագործակցումից, իսկ Հրվ. Կորեան հանդես կգա որդես բացահայտ ընդդիմադիր:

Նախագահ Բուշը հայտարարել է, թե Հյուս. Կորեայի ռազմամիջուկային ծրագիրը միանգամայն անընդունելի է Միացյալ Նահանգների համար: Այնուհետև ողջամիտ գործչի կարծիքով, ինչպիսին ԱՄՆ դաշտայնության նախկին նախարար Ուիլյամ Փերին է, Հյուս. Կորեայի կողմից միջուկային վառելիքի կրկնակի օգտագործումը, ինչին հետևող միջազգային դիտորդների մուտքը 2002-ից փակ է, անխուսափելիորեն կնշանակի դաշտայնության սկիզբ:

Բանակցություններին մասնակցող կողմերը չդիմադրեցին և թույլ տան, որ Փհենյանը ֆորումը վերածի ուժադրությունը լեզուով հնարի, ինչը նրան հնարավորություն կստանա ավարտին հասցնել միջուկային ծրագրերը: Ֆորումի աշխատանքներն անհրաժեշտ է սկսել բանակցությունների անցկացման ժամանակահատվածը սահմանող որոշմամբ: Մյուս սարքերակը կարող է լինել այնուհետևի համաձայնագրի կնքումը, որով Հյուս. Կորեան իր վրա դաշտայնություն կվերցնի բանակցությունների անցկացման ընթացքում ստեղծվել սեփական միջուկային ծրագրերը: Այս համաձայնագրի կատարման հսկողությունը խստագույնս դիմադրեց է իրականացնեն սարքեր երկրների ներկայացուցիչները:

Բանակցությունները, որոնց ընթացքում հաշվի կառնվեն միջուկային զենքի սարածման վերաբերյալ սարքեր դիտորդությունների մտավախությունները եւ Հյուս. Կորեայի միանգամայն օրինական անհանգստությունը իր անվտանգության ու ֆաղափականության հարցերի հետ կապված, դիմադրեց է ներառեն հետևյալ սարքերը.

– Հյուս. Կորեայի միջուկային զինաթափումը դիմադրեց է լինել լիակատար, իրագործելի եւ անժողովի,

– վեցյակի ֆորումի մասնակից ոչ միջուկային սերությունների միջեւ ղեկավարել է համաձայնություն ձեռք բերվի ռազմական նրազանցումով միջուկային ծրագրերի մշակումներ չանցկացնելու մասին (այս կետը վերաբերում է Հրվ. Կորեային ու Ճապոնիային),

– Հյուս. Կորեային ղեկավարել է միջազգային փառաքանական համակարգ մտնելու հնարավորություն ընձեռնվի ստորեւ շարադրված ղեկավարող կատարման ղեկավարող,

– բանակցությունների մասնակից կողմերի միջեւ ղեկավարել է միմյանց դեմ ուժ չգործադրելու համաձայնություն ձեռք բերվի համաձայնագրի բոլոր կետերի ղեկավարողների կատարման ղեկավարող (չհարձակման մասին ոչ թե երկկողմանի, այլ բազմակողմանի համաձայնագիր):

Ամերիկացիների մեծ մասը կասկածի տակ է դնում Հյուս. Կորեայի ներկայիս իշխող վարչակարգի ղեկավարներում այնտեղ բարեփոխումներ անցկացնելու գաղափարը: Իրականում ԱՄՆ-ը ոչինչ չի կարող անել, բացի հյուսիսկորեական վարչակարգի աղակալումացման կամ տալիսն ուղղությամբ ձեռնարկող եռանդուն միջոցներից հրաժարվելուց միաժամանակ շարունակելով այդ երկրին մարդասիրական օգնություն տրամադրել:

Ինչդեպիսիս էլ որ լինի Միացյալ Նահանգների կողմից տարվող փառաքանականությունը, Փենյանի իշխող վարչակարգը ղեկավարել է սկսի ներքին բարեփոխումները, հակառակ դեպքում նա կկորցնի իր ուժը: Միակ բանը, որ այս ուղղությամբ կարող է անել վեց սերությունների ֆորումը, դա այս եւ այլ գործընթացների իրականացման համար ժամանակ տրամադրելն է:

ՉԼՈՐԱԼԱՑՈՒՄԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ՀԱՍԱՐ

*Հասարակական գիտությունների դոկտոր
Անդրեյ Վոզմիստելը ՌԴ ԳԱ սոցիոլոգիայի
ինստիտուտի
ճանաչված աշխատակիցներից է:
Ստրել, որոշ կրճատումներով, ներկայացնում են
«ԹՍՈՐՑՑ» ամսագրում տրամադրված նրա հոդվածը:*

Խոսելով գլոբալացման մասին նախելառաջ նկատել են ունենում ճնշման հանդեպ, աղանդի, կառուցվածքի, մարդկանց եւ սեղեկակցության միջազգայնացումը նյութական բարիքների արտադրության աճի բարձր արագացման, միասնական աշխարհային ճնշման ու սեղեկակցական սարձության ստեղծման, մշակութային արժեքների փոխանակման, ճգնաժամային զարգացումների կառավարման նպատակով: Աշխարհի հարկադրական միավորման հզոր գործոն է հանդիսանում բնապահպանությունը, որը ստիպում է վերանայել արդյունաբերական արտադրության զարգացման ավանդական ձևերի (սեխնոլոգիաների) նկատմամբ վերաբերմունքը:

Այս բոլոր գործոնները միասին վերցրած դեպքում է, սկզբունքորեն, բոլոր երկրներին եւ աշխարհամասերին առաջնորդել անվստահ կյանք, ճնշման, սոցիալական, մշակութային կայուն զարգացում: Սակայն համընդհանուր ներդաշնակություն, ավաղ, չի երևում: Ըստ երեւոյթին, այդ դաժանակ է, որ նույնիսկ բարեկեցիկ Արեւմուտքում միլիոնավոր մարդիկ կարծում են, թե գլոբալացումն ավելի շատ վնաս կբերի, քան օգուտ, իսկ 100 հազարավորներն ակտիվորեն բողոքում են

աժխարհին դարձադրված «լավ» կյանքի դեմ:

Բանն այն է, որ գլոբալացումը նախաձեռնել, ուղղորդում եւ կենսագործում են Հյուսիս Ամերիկայի, Եվրոպայի ու Ճապոնիայի միանգամայն որոշակի վերազգային շրջանակները իրականացնելով սեփական ճնշման եւ աժխարհափառական շահերը, որոնք ամենեւին էլ չեն համընկնում մյուս երկրների ու սարածաշրջանների շահերին: Գլոբալացման գործընթացին առավել խստությամբ եւ հետեւողականությամբ է մասնակցում ԱՄՆ-ը եռանդուն կերպով օգտագործելով մարդկանց, տեղեկատվությունը, կառիքային եւ սեփական ողջ ռազմական ներուժը անհնազանդ երկրների ազգային անվտանգությունը խախտելու համար, նրանց բնակչության շրջանում անցկացնելով զանգվածային հոգեբանական մշակումներ, կազմակերպելով ճնշման շրջափակումներ, ստեղծելով ու ֆինանսավորելով «հինգերորդ շարայումներ» եւ այլն: Իսկ եթե այդ միջոցները չեն օգնում, դիմում են անմիջական ռազմական ներխուժման: Եվ այս բոլորը, հասկանալի է, «հանուն ազատության, շուկայական ճնշման եւ ժողովրդավարության»: Այսպիսով, ներկա աժխարհում գլոբալացումը մի գործընթաց է, որն աղափոխում է հզորների բարեկեցությունն ի հաշիվ թուլերի: Հզորներն օգտագործում են այս գործընթացի բոլոր դրական կողմերը ինտեգրացնելով իրենց ճնշման գործընթացները, իսկ թուլերին բաժին է ընկել հումքի մասակարարի եւ աժխառուժի էժան շուկայի աննախանձելի դերը:

* * *

Ի՞նչ է սվել եւ ի՞նչ է չսվել Ռուսաստանին գլոբալացումը: Մեր երկրի ճնշման, փառափառական ու մշակութային էֆեմանսիան բավական համադարձակ է ընդունակ ֆանդելու ցանկացած ինֆուրույն ղեկավարության (առավել եւս այնպիսի, ինչպիսին Ռուսաստանն է, որը միշտ էլ ունեցել է իր առանձնակի

դերն աշխարհում) գոյության ու զարգացման հիմքերը: Երեւում է, որ գլոբալացման ճեպարաններն ու գործադրողներն, այնուհանդերձ, մշակել ու կյանքի են կոչել Ռուսաստանի որդես գերերության, թուլացման եւ ինֆնաոչնչացման մեխանիզմը:

Դա կախյալ, առեւտրասոբեկուլյասիվ ուղղվածությամբ սնստություն է, որում բացակայում են աճի ադահովման մեխանիզմները: Այն սրամաբանությունից դուրս է ու րեականացված, որսեղ լիովին սնորհում է միայն անձնական բարօրության համար «արդյունավետ» աշխատող սեփականասերը: Այդ իսկ դասճառով այն անկարող է ադահովել (նույնիսկ աշխարհի անենահարուստ բնական դաշարների ու նրանցից սացվող գերահույթների առկայության դեդում) անհրաժեես ներդումներ արսարդության, ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացման, մշակույթի, գիտության եւ կրթության զարգացման համար:

Դա հասարակություն է, որի համար օգսագործելի չէ «աղափացիական» եզրը, փանգի հասարակ աղափացին այնսեղ իրավումներ չունի, անդաշտան է եւ չի կարող հենվել ո՛չ օրենքի նորմերին, որոնք նրա օգտին չեն աշխատում, ո՛չ էլ բարոյականության ընդհանուր կանոններին, որոնք գործնականում բացակայում են:

Դա ձեւական ժողովրդավարական դեսությունն է, որն անստում է բնակչության հիմնական զանգվածների կենսականորեն անհրաժեես շահերը եւ անկարող է ադահովել անձն ու ազգային սեփականությունը շահադիսական նդասակներով օգսագործելուց դաշտանող օրենքների ընդունումը եւ կասարումը:

Համայնավարական գաղափարախոսության եւ նրա կողմից արմասավորված միակարծության համակարգի հիմքերի խորակումը, որով շատ են հդարսանում ազասականները, իրավական, սոցիալական եւ բարոյական կարգավորման կառույցների փայայման դայմաններում հանգեցրեց ոչ թե

հոգեւոր ազատության, այլ օտար գաղափարներով ու արժեքներով (որոնց հիմքում ագրեսիվ անհոգիությունն է, շահամոլությունը, ասելությունը եւ բռնությունը) զանգվածների նոր ստրկացմանը:

Նշված այս բոլոր փանդման մեխանիզմների գործելու հետեւանով Ռուսաստանում ստեղծվել է «երաժխավորված վսանգի իրադրություն», որտեղ որոշված չեն, հետեւաբար ո՛չ օրենսդրությունում, ո՛չ էլ բարոյականությունում ամրագրված չեն սահմանները, որոնցից այն կողմ այս կամ այլ երեւոյթները վնասում եւ աղազայում էլ կարող են վնասել անհասի, հասարակության ու Պետության կենսականորեն անհրաժեշտ շահերը:

Ներկայումս, դժվար թե որեւէ մեկն ազգային անվսանգությունը Պաշտպանված համարի ներքին եւ արտաքին սղառնալիքներից: Թեկուզ այն Պարզ Պաշտպանութիւն, որ դրանց առանձին սուբյեկտների հետաքրքրություններն իրական վիճակներում հաճախ հակադիր են:

Այս ծայրահեղ անառողջ վիճակին համաՊաշտպան միջազգային ասղարեզում կտրուկ թուլանում են Ռուսաստանի դիրքերը եւ, փաստորեն, ձեւավորվում է միաբեւեռ (մենաճնորհային) աճխարհ, որտեղ գերիշխում են ԱՄՆ-ն ու աներիկյան կենսաձեւը, որի Պաշտպանությունը, ժողովրդի եւ տարածքի Պաշտպանության հետ մեկտեղ, ավանդաղետ հանդիսանում են ազգային անվսանգության աղահովման գործում այդ երկրի նախագահի վարչակազմի գլխավոր խնդիրն ու սահմանադրական Պաշտպանությունը:

Ցավով, աճխարհն ավելի անվսանգ չի դարձել: Ինչղետս նաեւ Արեւմուտքի ազղեցիկ ուժերը չեն դաղարել մշակել ու իրականացնել Ռուսաստանի թուլացման եւ նույնիսկ առանձին անկախ Պետական կազմավորումների տրոհման սցենարը:

Իհարկե, չի կարելի ամեն ինչ վերագրել «թճնամու մեքենայություններին»: Սառը Պաշտպանում Պաշտպելուց եւ Խորհրղային Միության փլուզումից հետո մենք ինքներս

չկարողացանք ռազմականից զատ այլ դաժաժանություն բռնել: Մենք ինքներս, իհարկե, ոչ առանց նորելուկ «դաժնակիցների» գործուն օգնության, գերագույն իշխանությանը մոտ թողեցինք մարդկանց, որոնք փորձում են ուրիշի անցյալը դարձնել մեր ներկան ու աղազան:

Մենք ինքներս չկարողացանք սնեսական եւ ֆաղափական վերնախավ «մտցնել» մարդկանց, որոնք չեն արասավորվել կլանների (նրանք եսամոլաբար հափժեսակում են իրենց կազմի մեջ չմտնող կամ «ճճմարտությամբ ու հավասով» իրենց չծառայող անձանց հասարակական բարիքները) հետ համագործակցությամբ: Արդյունքում հասարակությունը մնաց առանց իսկական աղազան ժեսնող, համարձակ եւ անձնվեր վերնախավի: Ըստ էության, նա մնաց առանց հիմնավորված սնեսական եւ սոցիալական կողմնորոշչների:

Կյանքում ինքնուրույն հաստատվելու մեր ընդունակության բազմադարյան բթացումը հասուկ ինչդես «ներեւներին», այնդես էլ «վերեւներին», բարեփոխումների գործընթացի ազատականացման փոխարեն մեզ սարավ այդ գործընթացի դարզունակացման, օտար հասարակական միջավայրում վերարտադրված ուրիշի մշակութային փորձի անքննադատաբար փոխառման, որն էլ հանգեցնում է կազմալուծման եւ այլ կործանարար հետեւանքների: Տեղի է ունենում ցավոտ, աստիճանաբար անլուծելի դարձող խնդիրների (որոնց հարմարվում եւ ընտելանում են, բայց չեն լուծում) թնջուկի երբեմն ոչ այնքան բացահայտ, բայց անժեղ աճ: Հասարակության հետ հաղորդակցական լիակատար խզման մեջ զտնվող ղեկավար դասակարգի այդ խնդիրները լուծելու անընդունակությունն այստեղ ակնհայտ է:

Քայքայվել է նաեւ բարոյական կարգավորման համակարգը. փաստորեն բացակայում է բարու եւ չարի, բարոյականության ու անբարոյականության, նորմայի եւ դրանից ժեղման մասին ընդհանուր կամ թեկուզ լայն տարածված դատկերացումների համակարգը:

Այնինչ, բարոյականությունը դա ասվածայինն է մարդու մեջ, որ սրված է միայն իրեն, որ առանձնացնում է նրան Ասծո ստեղծած մյուս էակներից: Այստեղից է մարդու մեջ մարդկայինը լուսավորվելու, հասարակության ու ժողովրդի բնականոն աշխատանքի արդյունքում գործում նրա ունեցած առաջնային նշանակությունը: Այստեղից են նաեւ հզոր գրոհներն ազգի լավագույն արժեքների եւ ուժերի դեմ, որոնց հոգում միշտ բարձր են հնչել խղճի, ճշմարտության, արդարության ձայները: Գործնականում, այսօր այդ հասկացությունները հանված են բառադարձից, իսկ եթե նույնիսկ օգտագործվում են ՉԼՄ կողմից, ապա, որդես կանոն, հեգնական իմաստով:

20-րդ դարի վերջի ռուսական «բարենորոգումների» սասնամյակն ակնառու կերպով ցույց է տալիս, որ առանց բազային բարոյական սկզբունքների փոփոխման եւ յուրօրինակ բարոյական ռեֆորմացիայի (որի հետ մեկտեղ է հարաբերակցվեն ճշմարտության, փառության, սոցիալական բոլոր գաղափարները), անցումն ավստրիսար-սոցալիսար համակարգից ժողովրդավարական համակարգի անհնար է:

Առանց բարոյականության գոյությունն չունի ո՛չ մեկույթ, ո՛չ էլ փառաբանություն: Եվ միայն հենվելով կայուն բարոյական հիմքին հնարավոր է կազմակերպել մեր կյանքը Ռուսաստանին գեներալիզացնող հասուն հավաքականության, հոգեւորության, բնության հետ ներդաշնակության, անձնական ազատության եւ Ասծո ու մարդկանց առջեւ լուսաստիսանալիսության հիմունքներով:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ԻՆՔՆԻՇԽԱՆ ԱՊՐԵԼՈՒ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ	1
Դավիթ Հովհաննիսյան ԱՄՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ. ՈՌԻՍ-ՍԱՌԻԴԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	3
Գագիկ Տեր-Հարությունյան ԻՐԱԶՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ	12
Սեւակ Սարուխանյան ՈՌԻՍ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ	15
Սարգիս Հարությունյան ԿԱՍՊՅԱՆ ԹՆՋՈՒԿԸ ԵՎ ԻՐԱՆԸ	24
Արաբս Գաբայան ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ	29
Գագիկ Տերսերյան ԹՈՒՐԶԻԱՅԻ ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ	35
Հենրի Զիսինջեր ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԿՈՐԵԱ. ՀԱՂԹԵԼՈՒՑ ԱՌԱՋ ՀԱՄՈՋԵԼ	44
Անդրեյ Վոզմիսեյ ՀԳԼՈՐԱԼԱՑՈՒՄԸ ՈՌԻՍԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ	50

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայաստանի
Հանրապետական կուսակցության հրատարակություն
ԽՆՔԱՉՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԷ
Երեւան, 375090, Մելիք-Աղամյան 2:
Հեռ. 58 04 91, 58 04 83:
Էլ. փոստ hanrapetakan@hkh.am:
Հիմնադիր
Հայաստանի Հանրապետական կուսակցություն:

Թուղթը օֆսեթ, ֆորմատը 70×108 1/16:
Պայմանական 3,25 մամուլ: Տղաֆանակը 1000:
Տառատեսակը «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:
Վկայական O1Մ 000176:

Տղազրվել է «Ամարաս» տղառանուն: